

บทที่ ๒

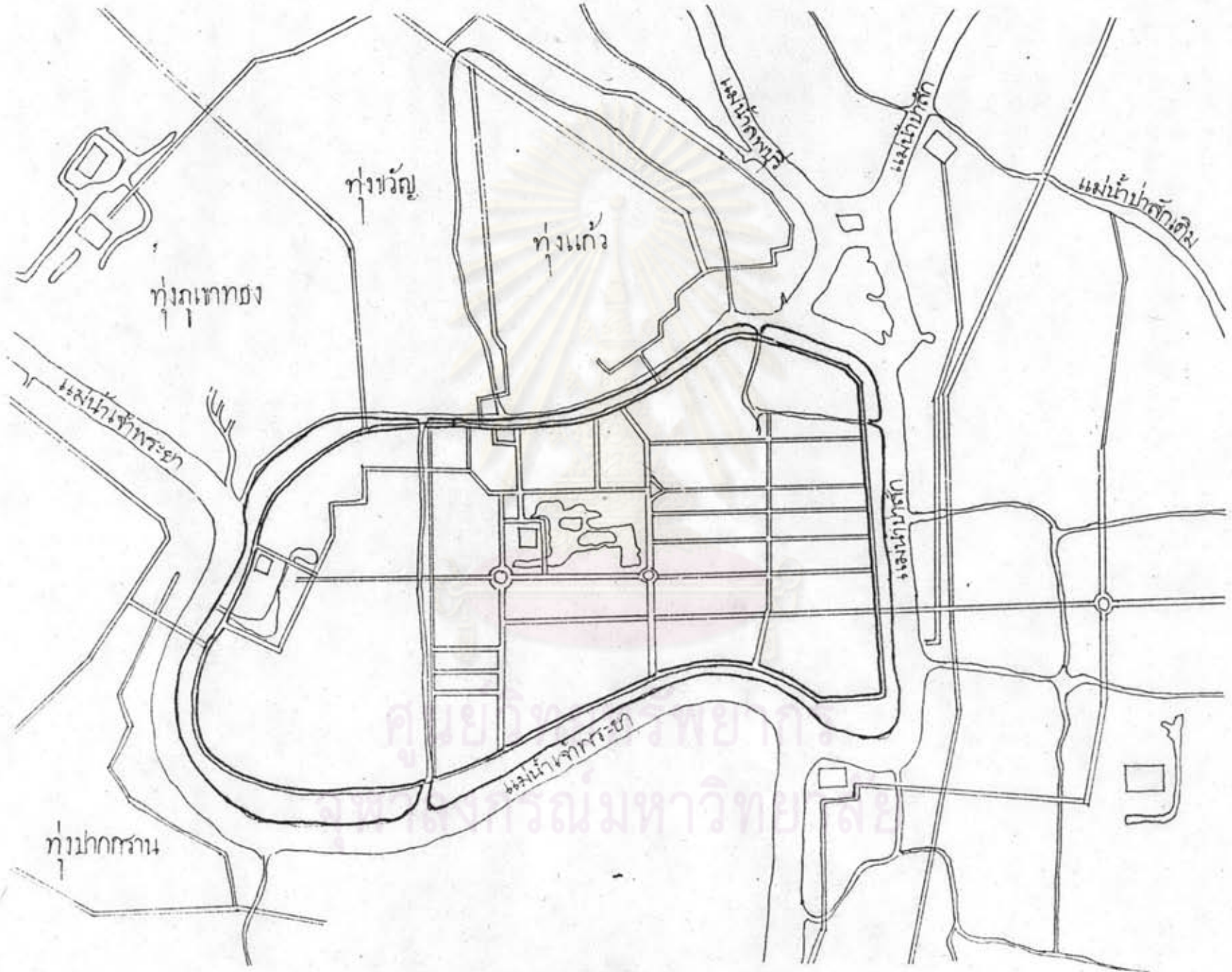
ความสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมของ เมืองพระนครศรีอยุธยา กับตลาด

สถาปัตยกรรมของ เมืองพระนครศรีอยุธยา

สถานที่ตั้งของ เมืองพระนครศรีอยุธยา อยู่ในทำเลที่เหมาะสมในด้าน เศรษฐกิจ การค้า ทั้งนี้เพราะตัวพระนครแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณที่ลำแม่น้ำมาประสานกัน 3 สาย คือ ลำน้ำลพบุรีไหลมาทางด้านทิศเหนือแล้วมารวมกับลำน้ำป่าสักที่ไหลมาทางด้านตะวันออกของ ตัวพระนครศรีอยุธยา กลายเป็นลำแม่น้ำป่าสัก แล้วไหลลงมาทางใต้มารวมกับลำแม่น้ำ เจ้าพระยา ซึ่งไหลมาทางด้านตะวันตกของตัว เมืองตรงบริเวณที่เรียกว่า "บางกะจะ" กลายเป็นลำแม่น้ำเจ้าพระยาไหลลงสู่อ่าวไทย (ไปรดอู่นกที่ประกอบ) ลำแม่น้ำเหล่านี้ เหมาะที่จะใช้เป็นเส้นทางสัญจรคมนาคมสำหรับการค้าภายในและการค้ากับต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะตัว เมืองพระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเล จึงมีเรือเดินทะเลแล่นตามแม่น้ำ เข้ามาถึงตัว เมืองได้¹

จากแผนที่โบราณซึ่งชาวต่างประเทศชาติฝรั่ง เศษและฮอลันดาทำไว้ มาประกอบ กับแผนที่กรมโยธาเทศบาล ได้สำรวจพร้อมทั้งรูปถ่ายทางอากาศ จะเห็นว่าภายในตัวเมือง พระนครศรีอยุธยา เต็มไปด้วยลำคลองใหญ่เล็กที่ขุดจากแม่น้ำ เข้ามาในพระนคร และลำคลอง เหล่านี้จะ เชื่อมต่อกันอย่างมีระเบียบจากทางทิศเหนือไปทิศใต้ และทางทิศตะวันออกไป

¹ แคมป์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแคม เฟอร์ แปลโดย อ.สายสุวรรณ,

ศูนย์วิจัยและพัฒนา
พิพิธภัณฑ์สัตว์น้ำ
กรมประมง

ทิศตะวันตก ด้วยเหตุนี้การคมนาคมจึงสามารถที่จะใช้เรือ เป็นพาหนะติดต่อกัน จึงมีเรือมาจอดอยู่บริเวณเมืองพระนครหรืออยุธยาแห่งนี้มากมาย² และสามารถที่จะผ่านเข้าออกติดต่อกันได้ถึงหัวมื่นไต่บ้าน³

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บริเวณริมแม่น้ำลำคลองรอบพระนครมีบ้านเรือนผู้คนหนาแน่นตลอดมีการประกอบอาชีพต่าง ๆ ดังเอกสารคำให้การของชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึง

ในกรุงสร้างใหม่ ในตำบลหนองโสนนั้น ปราศจากภัยพิบัติ คือ ข้าวแพงและอศิวาดกโรค เป็นต้น ฝูงชนพลเมืองรู้ทำมาหากิน มีการกสิกรรม ทำไร่ทำนา พาณิชยกรรม แลกเปลี่ยนค้าขาย ทำการช่างหัตถกรรม เป็นต้นว่า จักสาน ทำหม้อ ไท ตุ่ม โองไซใส่ข้าวสาร ใส่น้ำมากยูล ซื่อขายแก่กัน พวกราษฎรมีทรัพย์สินมั่งคั่งเจริญสุขสมบูรณ์ขึ้นทุกที⁴

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งเหมาะสม ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเมืองพระนครหรืออยุธยามีความมั่งคั่งในเศรษฐกิจการค้ามาแต่ประการ ดังนั้น จึงสะท้อนให้เห็นว่า บนเกาะเมืองมีบ้านร้านค้าจำนวนมากมาย มีผู้คนมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันอย่างคึกคัก เนื่องจากพระราชทูตชาวลังกาที่เดินทางเข้ามาขอพระสงฆ์สยามในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ปี พ.ศ. 2293 ได้บรรยายให้เห็นถึงภาพความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจการค้า

² นิโกลาส์ แชนด์แวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 5-7.

³ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 เล่ม 47 จดหมายเหตุของโยสเซา เดน พ่อค้าฮอลันดา ผู้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณุสภา, 2513), หน้า 120.

⁴ คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 57-58.

ภายในโดยแสดงให้เห็นความตึกคึกขุ่น เรื่องของตลาดที่เต็มไปด้วยร้านค้าขายสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคจำนวนมากมาย ได้แก่ เครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องทองเหลือง ทองแดง ทองสัมฤทธิ์ และสังกะสี ขายไม้จันทน์แดง จันทน์ขาว ฟุก เบาะ ม่านมิก เครื่องยาด่าง ๆ ข้าวสาร มะพร้าว หมาก กล้วย ถัม ขนมหวาน ดอกไม้ ตลอดจนเครื่องคัมต่าง ๆ⁵

เมืองพระนครศรีอยุธยา : สภาพการค้าภายในและภายนอก

สภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของ เมืองพระนครศรีอยุธยา มีความเหมาะสมสำหรับการค้า เพราะมีแม่น้ำและลำคลองต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้า ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา และสาขาต่าง ๆ คือ ลำน้ำปิง ลำน้ำวัง ลำน้ำยม และลำน้ำน่าน ที่ไหลมาบรรจบกัน เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากน้ำโพ เมืองนครสวรรค์ จากนั้นก็เป็นสายน้ำเจ้าพระยาไหลลงมายัง เมืองพระนครศรีอยุธยา เพื่อไปลงอ่าวไทย ทำให้เมืองพระนครศรีอยุธยากลายเป็นปากน้ำปากประตูบ้าน เมือง เทือกทิวัง ตั้งแต่เมืองสุโขทัยขึ้นไปจนถึงเมือง เชียงใหม่⁶ เมื่อเป็นเช่นนี้ตามลำน้ำสายนี้จึง เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่เมืองใกล้เคียงลงมาติดคือค้าขาย

นอกจาก เมืองใกล้เคียงจะใช้เส้นทางจากลำน้ำเจ้าพระยาแล้ว ยังมีลำน้ำต่าง ๆ ที่จะเชื่อมกับลำน้ำเจ้าพระยาอีก ได้แก่ ลำน้ำน้อย ลำน้ำท่าจีน ลำน้ำลพบุรี ลำน้ำป่าสัก การสัญจรที่มาจากลำน้ำดังกล่าวนี้ จะมารวมกันที่เมืองพระนครศรีอยุธยา ทำให้เมืองพระนครนี้

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประติษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (ม.ป.ท., 2503), หน้า 120.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 1-106.

กลายเป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค้าสินค้าที่สำคัญ ดังปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่
ทรงธรรม ที่ให้ภาพเกี่ยวกับการค้าขายของเมืองพระนครศรีอยุธยา กับหัวเมือง⁷ เช่น
หัวเมืองพิษณุโลก และหัวเมืองทางเหนือ ได้นำสินค้าพื้นเมืองของตนล่องเรือลงมาขาย
การมาของหัวเมืองทางเหนือนี้จะมาจากการล่องเรือมาตามลำน้ำเจ้าพระยาและสาขา
นอกจากหัวเมืองทางเหนือ มีหัวเมืองอื่น ๆ ได้แก่ เมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม
เมืองสิงห์ ซึ่งการสัญจรของหัวเมืองแถบนี้ก็ล่องเรือมาทางลำน้ำลพบุรี และพวกหัวเมือง
เพชรบูรณ์นั้นคงจะมากันทางลำน้ำป่าสัก เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้เกิดภาพการเข้ามาของ
พ่อค้าหัวเมืองที่นำสินค้าเข้ามาค้าขายตามปากคลองท้องน้ำที่ชุมชนต่าง ๆ ตามริมแม่น้ำ
ลำคลองในเมืองพระนครศรีอยุธยามากมาย ดังหลักฐานที่กล่าวถึงว่า

พ่อค้าหัวเมืองทางเหนือ และชาวเมืองพิษณุโลก นำสินค้าพวกน้ำอ้อย ยาสูบ น้ำผึ้ง
มาขาย พวกชาวเมืองอ่างทอง ลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสวรรค
เมืองสุพรรณบุรี เอาข้าวเปลือกบรรทุกเรือมาขายพวกพ่อค้าเมืองตาก เมืองเพชรบูรณ์
น้ำครั้ง ก่ายาน เหล็กลุ่มเลย เหล็กน้ำพี้ ได้ หวาย ชัน น้ำมันยาง ยาสูบ
เขาสัตว์ หนังสัตว์ ตลอดจนงาช้าง นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าชาวทะเล นำของทะเลพวกปู
ปลาทะเลสด หอยต่าง ๆ มาขาย และพวกพ่อค้าของเพชรบูรณ์นำกะปิ น้ำปลา ปลา
อย่างต่าง ๆ มาขาย⁸

จากภาพที่ปรากฏข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลาง
การค้าภายใน ที่ผู้คนพลเมืองนำผลิตผลมาแลกเปลี่ยนค้าขายกัน ทำให้การค้าภายในคงจะ
คึกคักไปด้วยพ่อค้า สินค้า ตลอดจนผู้คนเป็นจำนวนมาก ดังนั้น จึงเมืองพระนครศรีอยุธยา

⁷ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ เอกสารหอหลวง,"
แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512): 46.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46-59.

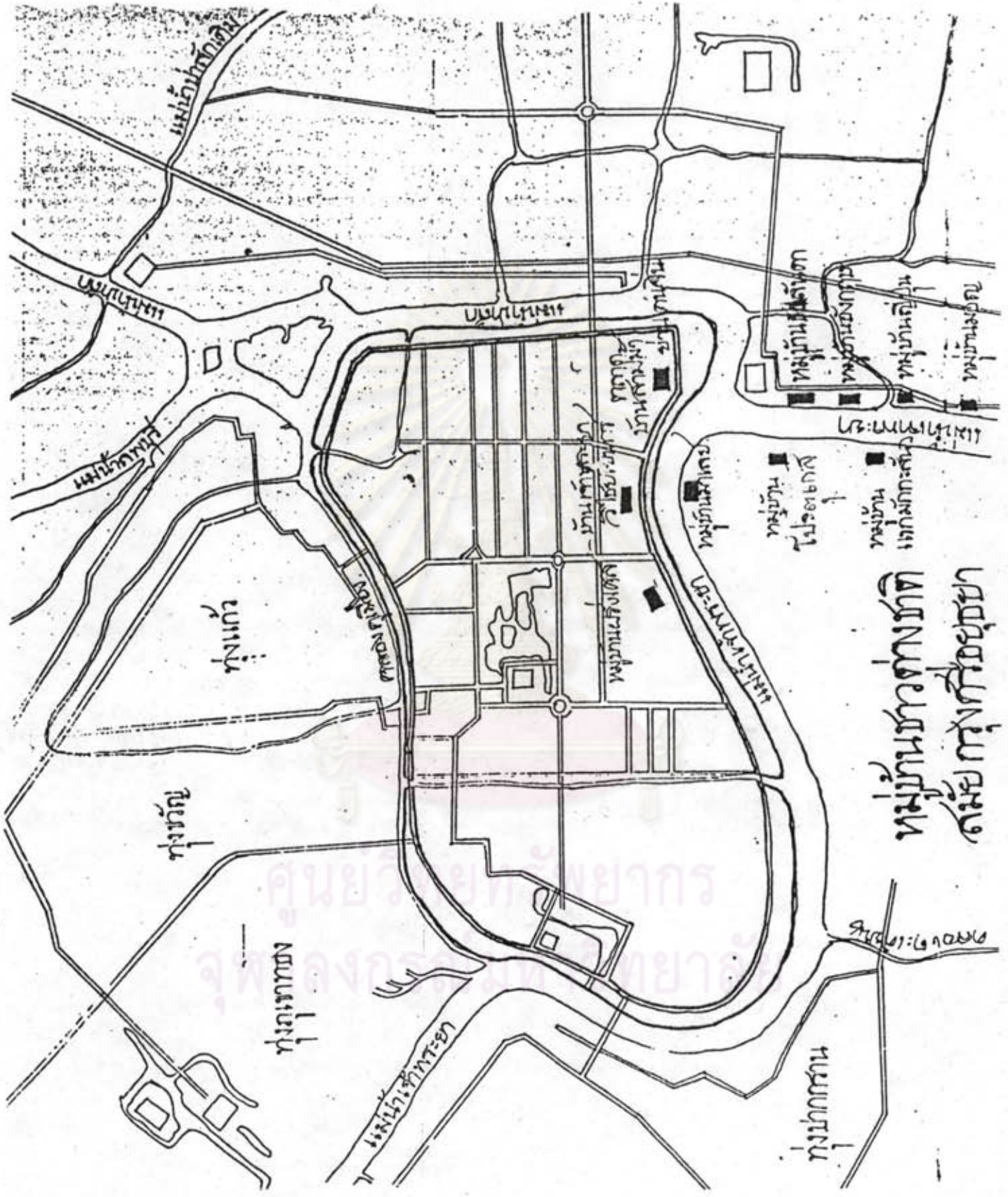
จึงต้องจัดระเบียบโดยการตัดถนน ขุดคลอง จัดตลาดให้มีความเหมาะสม ประกอบกับตัวพระนครแห่งนี้ตั้งอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับทะเลและมหาสมุทรที่อยู่ระหว่างเส้นทางการค้าทางทะเลสองส่วน คือ การค้าในมหาสมุทรอินเดียส่วนหนึ่ง และการค้าทางทะเลจีนใต้อีกส่วนหนึ่ง เรือสินค้าที่เดินทางไปมาค้าขายระหว่าง 2 ภูมิภาคนี้จะต้องผ่านอ่าวไทย⁹ เรือสำเภาเดินทะเลจะแล่นขึ้นมาตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วมาจอดส่งสินค้าที่บริเวณบางกะจะ ป้อมเพชร¹⁰ ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของพระนคร บริเวณนี้จะเป็นท่าเลกการค้าขายของพวกพ่อค้าต่างชาติ ได้แก่ พ่อค้าจีน แขก ฝรั่งเศส ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นจำนวนมาก (โปรดดูแผนที่ประกอบ)

พิจารณาจากป้อมเพชรไปทางตะวันตกข้างฝั่งใต้ มีบ้านพวกจีน และบ้านพวกแขกจาม ค่อยออกไปถึงบ้านพวกญวน ทางฝั่งด้านเหนือ เป็นพวกฝรั่ง เศษตั้งบ้านอยู่ ค่อยขึ้นข้างเหนือคลองตะเคียนลำแม่น้ำเลี้ยว ข้างเหนือทางฝั่งตะวันตก เป็นบ้านพวกมอญ และพวกแขกมักกะสันจะอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองตะเคียน ส่วนทางด้านใต้ป้อมเพชรลงมาตามลำน้ำเจ้าพระยา จะมีห้างร้านของฮอลันดา ญี่ปุ่น อังกฤษ อยู่ทางฝั่งตะวันออก ส่วนตรงข้ามด้านฝั่งตะวันออก เป็นหมู่บ้านชาวโปรตุเกส

การจัดชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาค้าขายในเมืองพระนครหรืออยุธยาออกไปเป็นกลุ่ม ๆ หรือย่าน ตั้งอยู่รวมกันอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนล่างของตัวเกาะเมืองพระนครหรืออยุธยาลงมานั้น ย่อมเป็นการชี้ให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของการค้ากับต่างประเทศ จึงมีชาติต่าง ๆ มาค้าขายกับเมืองพระนครหรืออยุธยาแห่งนี้ เป็นจำนวนมาก ถึงกับมาเปิดสำนักงานและตั้งชุมชนในอยุธยา

⁹จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษมบัณฑิต, หน้า 97.

¹⁰มานิต วัลลิโภดม, "เส้นทางการคมนาคมทางบกในสมัยโบราณที่มีความสัมพันธ์กับการคมนาคมทางทะเล," ศิลปากร 23 (กรกฎาคม 2522): 1-5.

หมู่บ้านทางด้านทิศ
 ตะวันออกเฉียงใต้
 หมู่บ้านที่ ๑
 หมู่บ้านที่ ๒
 หมู่บ้านที่ ๓
 หมู่บ้านที่ ๔
 หมู่บ้านที่ ๕
 หมู่บ้านที่ ๖
 หมู่บ้านที่ ๗
 หมู่บ้านที่ ๘
 หมู่บ้านที่ ๙
 หมู่บ้านที่ ๑๐
 หมู่บ้านที่ ๑๑
 หมู่บ้านที่ ๑๒
 หมู่บ้านที่ ๑๓
 หมู่บ้านที่ ๑๔
 หมู่บ้านที่ ๑๕
 หมู่บ้านที่ ๑๖
 หมู่บ้านที่ ๑๗
 หมู่บ้านที่ ๑๘
 หมู่บ้านที่ ๑๙
 หมู่บ้านที่ ๒๐

ศูนย์วิจัยทางโบราณคดี
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากสภาพภูมิศาสตร์ของ เมืองที่ถือว่าการคมนาคมทางน้ำ เป็นหัวใจสำคัญในการ
 สัจจรติดต่อกัน ดังนั้น จึงไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่า เมืองพระนครศรีอยุธยาแห่งนี้มีจำนวน
 ประชากร เป็นจำนวนมาก แม้ว่าจะประ เหมินออกมา เป็นตัว เลขไม่ได้ เพราะไม่มีหลักฐานแน่ชัด
 ชาวต่างประเทศที่เดินทาง เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ บาทหลวง เดอซัวซีย์ ได้
 ประ เหมินจำนวนประชากรว่า มีจำนวนมากกว่าในกรุงปารีส¹¹ จึงสอดคล้องกับการบรรยาย
 ของ เอกสารของอยุธยาเอง คือ คำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ได้บรรยายให้เห็น
 ภาพของผู้คนใน เมืองที่อาศัยอยู่ตามแพริมฝั่งแม่น้ำ เจ้าพระยาทางทิศใต้ลงมา มีจำนวน
 21,000 หลัง

เมื่อตรวจสอบตำแหน่งและซากโบราณสถานส่วนใหญ่ที่ยัง เหลืออยู่ โดยเฉพาะย่าน
 ตลาดนั้น ได้ระบุให้เห็นว่ามีทั้งตลาดบกตลาดน้ำประเภทต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งรับแลกเปลี่ยน
 สินค้าและแหล่งผลิตทั้งสิ่งของ เฉพาะอย่างทั้งที่จำ เป็นและไม่ใช่ เป็น เครื่องอุปโภค
 และบริโภค แสดงให้เห็นว่าภายใน เมืองและบริเวณรอบ เมืองนั้นมีประชาชนที่เป็นจำนวนมาก
 ประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน อาชีพค้าขายก็คง เป็นอาชีพที่สำคัญไม่น้อย เลย

สภาพของตลาดในสมัยอยุธยา (พ.ศ. 2173-2310)

ความหมายและความ เป็นมาของตลาดใน เมืองพระนครศรีอยุธยา

คำว่า "ตลาด" เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางมากในปัจจุบัณ ตั้งแต่ความหมาย
 ความความ เข้าใจของคนทั่วไป ที่มักจะหมายถึงสถานที่ที่มีสินค้ามาวางขาย และไปซื้อมาได้
 กล่าวคือ คำนึงถึงสถานที่ เป็นสำคัญ

¹¹ เดอ ซัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปต่างประเทศสยาม สันต์
 ท.โกมลบุตร แปล (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 126.

ส่วนความหมายที่มีอยู่ทั่วไปในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานนั้น หมายถึง ที่ชุมนุม
ซื้อขายสิ่งของต่าง ๆ¹² กล่าวคือ คำนึงถึงสถานที่เป็นส่วนใหญ่เช่นเดียวกัน

แต่ตลาดอยุธยาที่จะทำการศึกษาในช่วงสมัยตั้งแต่ พ.ศ. 2173-2310 จะมีความ
หมายที่กว้างออกไปอีก กล่าวคือ ในความหมายของตลาดอยุธยาในสมัยนี้ จะพิจารณาถึง ป่า
ย่าน และคลังสินค้า ซึ่งเป็นสถานที่ที่ทำให้เกิดกิจกรรมทางการค้าภายในและภายนอกในการ
แลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า เครื่องอุปโภคบริโภค เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตประจำวันภายในสังคม
ของ เมืองพระนครศรีอยุธยา

คำว่า ป่า ย่าน ที่เรียกใน เมืองพระนครศรีอยุธยา อย่างสำคัญว่าเป็นที่ร้าง เปลี่ยว
เช่นป่าดง แต่ตรงกันข้าม คำบาลที่เรียกว่าป่าในพระนครนั้น กลับเป็นตลาดพะสานที่
ประชุมคน คือ หมายความว่าย่านใดที่มีสิ่งใดเป็นพื้นก็เรียกว่าป่าของสิ่งนั้น ๆ เช่น
ป่าตะกั่ว เป็นตลาดขายลูกแหและ เครื่องตะกั่ว ย่านป่ามะพร้าว เป็นตลาดที่ขายมะพร้าว
หรืออาจจะมด้นมะพร้าวอยู่ในแถบนั้นบ้าง ป่าผ้าเหลือง ก็คือ ย่านตลาดขายผ้าไตรจีวร
ป่าตอง ก็เป็นที่มีส่วนกล้วยมีใบตองขายในย่านนั้น เป็นต้น¹³

ดังนั้นความหมายของตลาด ย่านป่าจึงมีความหมายเดียวกับตลาด และย่านป่านี้จะเป็น
สถานที่ที่ทำให้เกิดภาพของการค้าภายใน

¹² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพมหานคร :

อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 321.

¹³ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63 เล่มที่ 37 เรื่องกรุงเก่า

(กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณุสภา, 2512), หน้า 196.

ดังปรากฏในกฎหมายในพระไอยการลักษณะว่า ตลาดผสม¹⁴ ใช้เป็นสถานที่
ในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย ขณะเดียวกันก็มีกฎหมายให้สิทธิเสรีภาพ และความปลอดภัยในการ
ซื้อขายทุกอย่างที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะโจร มาตราที่ 155¹⁵ ว่า

มีรู้ว่าโจรลักทรัพย์สิ่งของมาขาย เป็นต้นว่า แพรพรรณรูปพรรณ เช่น ทอง แก้ว
แหวน และรูปพรรณทองขาว ทองเหลือง ทองแดง ตะกั่ว สำฤท และข้าง มี
โค กระบือ เรือ เกวียน สิ่งใด ๆ มาขายในตลาดชดมาก สดนมมาก
เจ้าตลาดและเพื่อนบ้านรู้เห็นก็ดี ซื้อขายกันนอกตลาดมีนายหน้า นายอำเภอ ร้อย
แขวง รู้เห็นเป็นค่านับก็ดี ให้ผู้ซื้อผู้ขยผู้ขายไว้

และเพื่อการซื้อขายในตลาด เป็นไปด้วยความเรียบร้อย รัฐจะแต่งตั้งกำนันตลาด¹⁶ ทำหน้าที่
ดูแลจัดการและการค้าทุกชนิดใช้เงินตราชำระกัน¹⁷ ในการซื้อขายในตลาดนั้นจะมีผู้ซื้อเป็น
ประชาชนของ เมืองพระนครศรีอยุธยาแล้ว ยังมีชาวต่างชาติ เช่น ชาวฝรั่งเศษ ไปหาซื้อ
สินค้า¹⁸

¹⁴ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2515),
หน้า 3.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

¹⁶ เรื่องกฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521),
หน้า 141.

¹⁷ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 เล่มที่ 47 จดหมายเหตุของโยสเซาเตน
พ่อค้าชอลันคาสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้า
คุรุสภา, 2513), หน้า 145.

¹⁸ ลาลูแมร์, ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 สันต์ ท.โกมลบุตร แปล,
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 317.

ลักษณะของตลาดเมืองพระนครหรืออยุธยา

ย่าน, ป่า

คำว่า ย่าน และป่า ก็มีความหมายเช่นเดียวกันกับตลาด กล่าวคือ เป็นสถานที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า แต่ย่านและป่าจะมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นสถานที่ในการผลิตและขายสินค้า ย่านหรือป่าใดมีสิ่งของอะไรเป็นพื้นก็เรียกว่า ย่านหรือป่าของสิ่งนั้น¹⁹ เช่น ย่านป่าตะกั่ว เป็นตลาดขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว ย่านป่ามะพร้าว เป็นบริเวณที่ขายมะพร้าวที่ปลูกออกจากเปลือก มะพร้าวอ่อน มะพร้าวเผา เป็นต้น ย่านป่าผ้าเหลือง ขายผ้าไตรและจีวร สำหรับเป็นเครื่องอัฐบริวารในการบวช หรือย่านป่าขนม ก็มีขนมประเภทต่าง ๆ เช่น ขนมหม้อแกง ขนมถั่วพินท์ ขนมสำปะนီ ย่านป่าถ่านก็มีผลิตผลพวกผลไม้ ได้แก่ ส้มกล้วย ตลาดย่านป่าทอง จะมีสวนกล้วยไม้ทองขาย ย่านป่าฟูกจะมีเครื่องใช้พวกเบาะหมอน มุ้งผ้าหลายชนิดขาย ย่านป่าหญ้ามีร้านขายเครื่องเทศ เครื่องยาทุกอย่าง เรียกย่านนี้ว่า "ตลาดป่ายา" ย่านป่าเหล็กก็เป็นแหล่งขายสินค้าพวกมีดหว่า ขวาน จอบ เสียม ตะปู สว่าน ตลอดจนเครื่องเหล็กมีคมต่าง ๆ ขาย นอกจากนี้จะมีลักษณะเป็นแหล่งขายเฉพาะ ย่านแล้ว ยังมีย่านที่เป็นแหล่งผลิต ได้แก่ ตลาดย่านโรงเตี๊ยมที่อยู่ทางด้านท้ายติดกับตลาดหอรัตนไชย จะมีชาวจีนทำโต๊ะ เติง เก้าอี้ ชักหวายขาย ย่านวังไชยมีช่างทำชันทองเหลืองขาย จากลักษณะตลาดดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นภาพที่ได้จากหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ซึ่งเป็นภาพที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยปลายอยุธยา อย่างไรก็ตามภาพเหล่านี้ก็ไปสอดคล้องกับช่วงยุคกลางอยุธยา (พ.ศ. 2173-2231) ที่ได้จากหลักฐานของชาวต่างประเทศ คือ พ่อค้าฮอลันดา ได้บรรยายไว้ว่า มีตลาดซื้อขายมีสินค้าหลายชนิดรวมทั้งเครื่องเงิน เครื่องทอง และตลาดจะอยู่ตามบริเวณที่มีถนนกว้างใหญ่ ซึ่งมีจำนวนมากเหลือ

¹⁹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63 เล่ม 37 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา), หน้า 196.

คณานับ²⁰ และในการค้าขายก็ใช้เงินตราที่ทำด้วยเงินแท่งรูปร่างกลมมีน้ำหนักเพียงตรง และมีเครื่องหมายพระเจ้าแผ่นดินประทับตราขึ้นข้างบน ผู้คนจะไปจ่ายตลาดจะต้องพกเบี้ยไปให้พอเพียงกับการรับจ่ายซื้ออาหารหรือของจำเป็น²¹

อณาภของตลาดป่าและย่านเหล่านี้ เท่าที่สืบค้นได้บั้นอาจมีปรากฏมาแต่ พ.ศ. 1916 ในปลายสมัยพระนครินทราธิราช ดังที่พระราชพงศาวดารได้เล่าถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ตอนหนึ่ง แล้วอ้างถึงชื่อสถานที่ว่า "ศักราช 780 มีจอสัมฤทธิ์สก (พ.ศ. 1916) สมเด็จพระอินทราชาเสด็จสวรรคตอยู่ในราชสมบัติ เจ้าอ้ายพระยามังต๋ำบลป่ามะพร้าวที่วัดพลับพลาชัย เจ้าอ้ายพระยามังต๋ำที่วัดชัยภูมิ จะเข้าทางตลาดเจ้าพรหม มาปะทะเข้าที่เชิงสะพานป่าถ่าน"²²

นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงในสมเด็จพระไชยราชาธิราชอีกคือ "๗ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น 4 ค่ำ เกิดเพลิงไหม้ในพระนครแต่ทำกลาไหมลงไปถึงพระราชวังท้ายท่าตลาดยอด ลมทวนเอาถูกไฟไปตกตะแคงแกงไหม ลามลงไปป่าตองโรงครามละโกรสามวันจึงดับ"²³ และมีกล่าวอีกในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิว่า เมื่ออุปสมบทนั้นได้ออกบิณฑบาตรขึ้นไปป่าไทรป่าถ่าน ป่าชมพู²⁴

²⁰ Gijsbert Heecq, "Derde Voijagie Van Gijsbert Heecq Naer Cost Indijen." edited by S.P.L. Honoré Naber, Marineblad, 1910-1911.

²¹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 เล่มที่ 47 จดหมายเหตุของโยส เซาเตน พ่อค้าฮอลันดาผู้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง, หน้า 156-157.

²² กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 10.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

ป่า หรือย่าน ดังกล่าวข้างต้นนี้จะมีย่านมากมายในกำแพงเมือง อีกบริเวณหนึ่งปรากฏภาพให้เห็นที่ยืนยันสอดคล้องกันทั้งหลักฐานไทยและหลักฐานของชาวต่างประเทศ คือ ตลาดและย่านที่อยู่นอกกำแพงเมือง และตามริมแม่น้ำดังได้กล่าวมาแล้วตรงบริเวณทุ่งขวัญด้านเหนือของพระนครที่เป็นย่านแหล่งผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคถึง 5 ตำบล เป็นย่านแหล่งผลิตของมากมายหลายอย่าง เช่น ย่านหนึ่ง คือ ย่านสัมพะณีเป็นแหล่งผลิตของ 3 อย่าง ผลิตน้ำมันพืชที่ผลิตจากงา ลูกกระเบาะ ลูกสำโรงขาย อีกจำนวนหนึ่งทำเครื่องเรือนสำเร็จรูป คือ ทำฝาเรือนชาย และพวกสุดท้ายทำมิด และหล่อครกเหล็กขาย เป็นต้น และบริเวณทุ่งแก้วซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกของคลองสระบัว ยังมีย่านผลิตสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้นว่า บันทุ่มนางเล็ง เลื่อยไม้กระดาน ทำแม่athom น้ำมันหอม น้ำมัน ฝอย กระจ่าง กระจาดดิน รวมทั้งหมด 7 ตำบล ที่เป็นย่านแหล่งผลิตของบ้านทุ่งแก้วนี้

นอกจากทางแถบด้านเหนือที่มีย่านผลิตสิ่งของต่าง ๆ แล้ว ทางด้านตะวันออกแถบคลองธัญอัน เป็นคลองซอยที่เชื่อมกับลำน้ำป่าสักจะเป็นแหล่งขายแพไม้ไผ่ ไม้รวก เสาใหญ่และน้อยที่เป็นไม้แก่นสำหรับสร้างบ้าน ตัดลงมาทางด้านตะวันออกของบริเวณคูชื่อหน้าบ้านริมวัดพิไชยจะเป็นย่านผลิตคอกุ่ม หานแว่นฟ้า 2 ชั้นขาย ซึ่งสิ่งของนี้จะใช้เป็นของถวายพระในพิธีทางศาสนา ฝั่งตรงข้ามของย่านนี้ คือ เป็นย่านบ้านบางเหียน ซึ่งจะอยู่ตรงฝั่งกำแพงเมือง ย่านนี้จะเลื่อยไม้สักทำฝาเรือน ปุ้งเรือนชาย ตัดลงมาทางด้านใต้ตรงวังหน้าวนพวกชาวจีนตั้งโรงตีเหล็กเพื่อทำขวาน ตะปูขาย

แม้ว่าภาพย่าน, ป่า ข้างต้น จะเป็นการบ่งชี้จากเอกสารหอหลวงอันเป็นหลักฐานช่วงปลายสมัยอยุธยาก็ตาม แต่เมื่อนำไปตรวจสอบกับ เอกสารร่วมสมัยของชาวตะวันตกแล้ว ช่วงสมัยกลางปรากฏว่า ตลาดในช่วงปลายจะมีสินค้าที่มีลักษณะเป็นสิ่งแปลก ๆ ใหม่ และเป็นสิ่งที่วิวัฒนาการขึ้น เช่น ตะปูที่เป็นอุปกรณ์สำคัญในการก่อสร้างบ้าน ต่อเรือ ซึ่งในสมัยอยุธยาตอนกลางนั้น ชาวฝรั่งเศส คือ มร. เดอ ลาลูแบร์ ที่ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ฝรั่งเศสเป็นอัครราชทูต เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์ในปี พ.ศ. 2230 ท่านผู้นี้ได้พักอยู่ใน เมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นเวลา 3 เดือน 6 วัน เมื่อท่าน

กลับไปได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับอยุธยาโดยบรรยายถึงความ เป็นไปต่าง ๆ และในการเขียน
บรรยายส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงการก่อสร้างบ้านเรือนที่ยังล้าหลัง ไร้เพียงไม้ไผ่มาจักดอกชดและ
เป็นฝา และเครื่องบนหลังคาเสร็จในตัว²⁵

ย่าน, ป่า ดังกล่าวจะมีผู้ประกอบการหลากหลายชาติหลายภาษา ได้แก่ ไทย จีน
แขก มอญ ลาว เป็นต้น โดยอยู่เป็นย่าน ๆ ²⁶ ดังนี้

บริเวณในกำแพงเมือง

ย่านพราหมณ์ หน้าวัดช้าง	ท่ากระตู่ ตะกร้า
ย่านในไก่ พวกจีน	ท่าไต่ เตียง ตัง
ย่านโรงเตี๊ยมหอรัตนไชย	ท่าเตี๊ยมนอน ตู้ ไต่ เก้าอี้หวาย

บริเวณนอกกำแพงเมือง

ย่านบ้านทุ่งขวัญ	บ้านหม้อ	บ้านกระเบื้อง
ย่านบ้านทุ่งแก้ว	พวกพราหมณ์และไทย	ท่าน้ำหอม ฎป
ย่านริมวัดพิไชย	ท่ามาตร ดุ่ม	ห่านแว่นฟ้า
ย่านบ้านท่ากายี	พวกแขกพื้น เชือก	เปลือกมะพร้าวขายแก่พวกเรือสุลุดำ เภา
ย่านท้ายคู	แขกจามสาน	เสื้อคันไถขาย
ย่านบ้านริมวัดตลอดช่อง	แขกดามี	หอม้าไหม ม้าด้าย ม้าสีน

²⁵ ลาอุแบร์, ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, เล่ม 1,
หน้า 129-140.

²⁶ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ เอกสารทอหลวง,"
แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512), หน้า 55-59.

ตลาด

จากสภาพของตลาดโดยทั่ว ๆ ไปที่ปรากฏนั้น จะพบว่าลักษณะของตลาดที่ปรากฏออกมาแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ คือ

1. ตลาดน้ำหรือตลาดเรือ หมายถึง ตลาดที่มีบริเวณสถานที่ตั้งอยู่ตามบริเวณท้องน้ำ หรือปากน้ำลำคลองต่าง ๆ เป็นสถานที่พ่อค้าแม่ค้าพื้นเมือง พ่อค้าแม่ค้าต่างถิ่นต่างเมือง ตลอดจนพ่อค้าต่างชาติภายนอก นำสินค้าบรรทุกใส่เรือมาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันแล้วนำสินค้ากลับไปยังถิ่นฐานบ้านคน ตลาดน้ำยังแบ่งออกไปตามลักษณะความสำคัญได้เป็น 3 แบบ คือ

1.1 ตลาดน้ำคงที่ หมายถึง สถานที่ที่เป็นตลาดอยู่กับที่ ได้แก่ เรือนแพที่เป็นที่อยู่อาศัยของพวกจีน แขกเทศ แขกจาม แขกตามี มอญ ตั้งแต่ปากคลองวัดสุวรรณดารารามลงถึงหน้าพระราชวังหลัง ชุมชน เรือนแพแถบนี้จะตั้งอยู่ตรงบริเวณฝั่งพระนครถึงฝั่งตะวันออกอีกพวกหนึ่งจะมีอยู่ตั้งแต่ท้ายวัดพนัญเชิงถึงวัดพุทธไสสวรรค เป็นระยะจนถึงวัดไชยรัตนาราม และอีกที่หนึ่งคือ ตรงบริเวณชายฝั่งตะวันตก ตั้งแต่ปากคลองตะเคียน เรียงรายขึ้นมาถึงวัดแขกตะเกียบถึงวัดกุฎบางกะจะ ทางฝั่งตะวันออกตั้งแต่เกาะเรียนจนถึงท่าเรือข้ามประมาธเรือแพมากมาย²⁷ ตลาดน้ำคงที่นี้จะ เป็นแหล่งที่คอยรับสินค้าจากพ่อค้าแม่ค้าที่มาจากต่างถิ่นต่างเมือง ตลอดจนพ่อค้าที่มาจากต่างประเทศด้วย

1.2 ตลาดน้ำตามฤดูกาล ตลาดประเภทนี้จะ เป็นที่รวมของพ่อค้าแม่ค้าที่มาจากต่างถิ่นต่างเมือง ตลอดจนพ่อค้าชาวต่างประเทศ ต่างนำสินค้าที่เป็นผลิตผลของเมืองนั้น ๆ ล่องเรือมาตามฤดูกาลของการคมนาคม กล่าวคือ ในฤดูน้ำหลากจะนำสินค้าบรรทุกขึ้นและล่องมาตามลำแม่น้ำ จากทางเหนือและทางใต้ตลอดจนจากชายทะเล เดินทาง เข้ามาขายที่ตลาด เมืองพระนครศรีอยุธยา สินค้าที่พ่อค้าแม่ค้านำมามีทั้งสิ่งจำเป็นในการอุปโภคและบริโภคมากมาย ได้แก่ อาหารทะเล เช่น หอยแมลงภู่ ปูทะเล ปลากระพง ปลาชุก

²⁷ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ เอกสารหอหลวง."

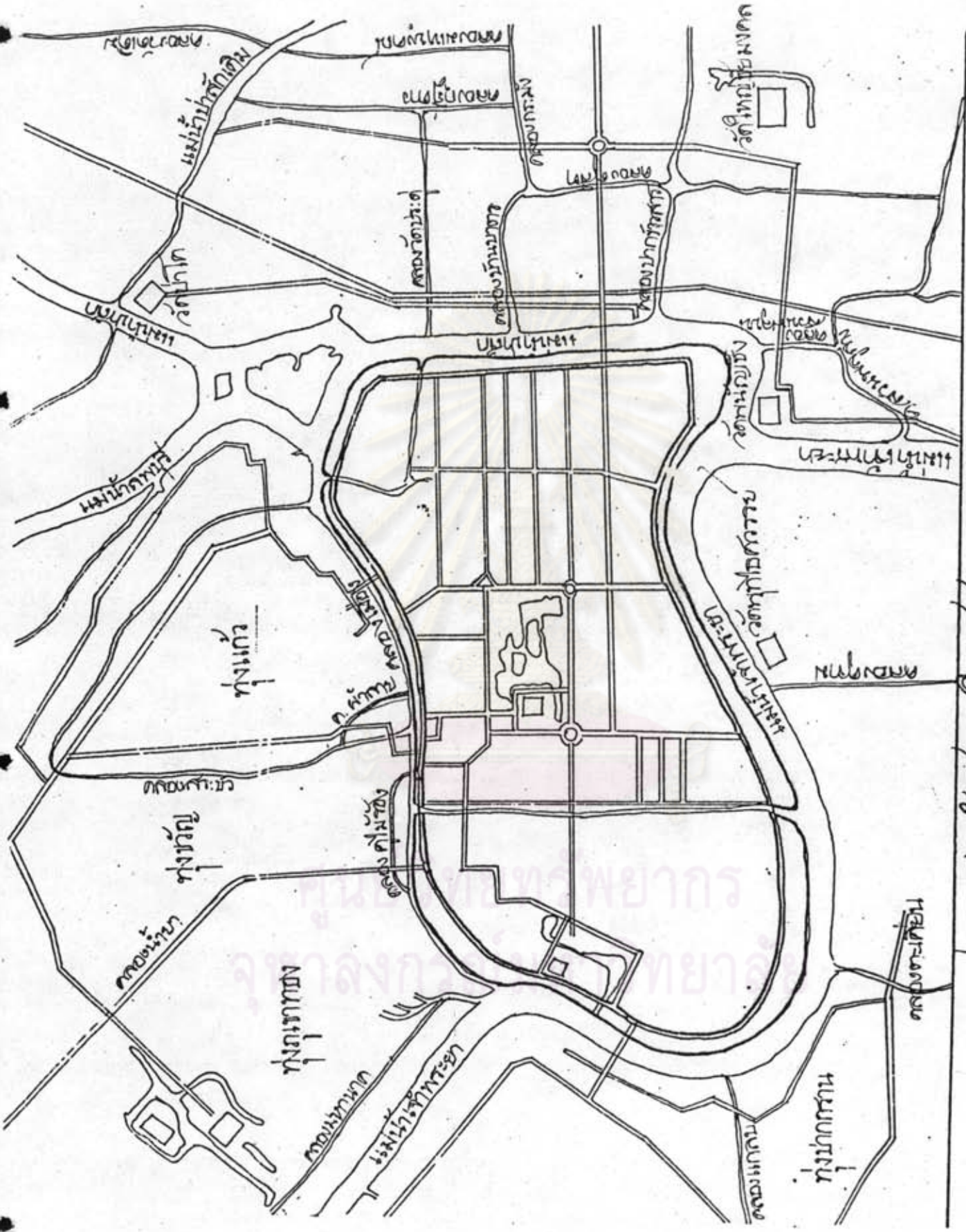
ปลาภูเขา ปลากระเบน พวกของทะเลแห้งก็มีพวกกะปิ น้ำปลา พวกเครื่องใช้ได้แก่ จาก เพื่อเอามาทำส่วนประกอบของบ้านเรือน พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นพวกที่มา จากทางใต้ คือ มาจากเมืองเพชรบุรี

นอกจากนั้นพวกพ่อค้าชาวต่างชาติภายนอก คือ พ่อค้าแขกมลายู นำหวาย หมาก มาขายโดยมีพวกพ่อค้าจีน พ่อค้าแขก และพ่อค้าตะวันตกก็นำสินค้าเข้ามาขาย เช่นกัน²⁸ สถานที่ตั้งของตลาดน้ำตามฤดูกาลจะอยู่ตามปากคลองท้องน้ำที่สำคัญโดยเฉพาะทางด้านใต้ ของพระนคร ได้แก่ ตรงปากคลองจุกจิก อันเป็นบริเวณที่ชุมนุมของพ่อค้าแขกที่มาจากชว มลายู แถบท้องน้ำท้ายวัดพนัญเชิง เป็นที่ชุมนุมของพ่อค้าจากทาง เมืองปัตตานี เป็นต้น

1.3 ตลาดน้ำที่เป็นตลาดเอก 4 หิศ คือ

ก) ตลาดน้ำบางกะจะ ได้แก่ บริเวณที่แม่น้ำ 3 สาย คือ ลพบุรี ป่าสัก เจ้าพระยา มาพบกันอยู่ตรงบริเวณหน้าป้อมเพชร ซึ่งแถวย่านนี้จะอยู่ทางบริเวณ หิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองพระนครหรืออยุธยา เป็นจุดที่เรือสำเภาหรือเรือกำปั่น เดิน เข้า มายัง เมืองพระนครหรืออยุธยาตามลำน้ำเจ้าพระยา เป็นย่านที่มีชุมชนอยู่หนาแน่นซ้ายัง เป็นจุด ที่สามารถติดต่อกับตลาดท้องน้ำแยกออกไปตามคลองต่าง ๆ ได้อีก ได้แก่ ตลาดปากคลอง ข้าวสาร ปากคลองสวนพริก ตลาดเกาะแก้ว วัดกล้วย คลองบ้านบาตร วัดพิชัย (ไปรดูแทนที่) ที่บริเวณแถบนี้พ่อค้าแม่ค้าจากทางเหนือก็ดีหรือพ่อค้าแม่ค้าจากทางใต้และ พ่อค้าภายนอกนำสินค้าที่เป็นผลิตผลของป่า ของทะเลที่เป็นทั้งของสดและของแห้ง สินค้าต่าง ประเทศ แลก เปลี่ยนกับผู้ที่ต้องการสินค้าที่พึงต้องการ นอกจากนั้นตลาดเอกแถบนี้ยังเป็น สถานที่ติดต่อกับตลาดน้ำประเทคงที่ และตลาดน้ำตามฤดูกาลที่ชาวเมืองและชาวต่างชาติ ได้แก่ จีน แขกตานี แขกเทศที่อาศัยอยู่บนเรือแพตามท้องน้ำชานพระนครด้านใต้ แล้วจะ เชื่อมกับตลาดบกที่อยู่ทั้งในและนอกกำแพงเมือง ที่พวกพ่อค้าหรือประชาชนชาวเมืองจะมาซื้อ ผลิตผลของพ่อค้าที่มาจอบขายบริเวณแถบนี้

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-59.

นครอสมนทร์ โขกมั่งคั่ง
ปากคลองขมขม

แผนที่ภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม

ศูนย์วิจัยทางการแพทย์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คลองขมขม

คลองขมขม

คลองขมขม

คลองขมขม

วัดอสมนทร์

วัดอสมนทร์

วัดอสมนทร์

วัดอสมนทร์

วัดอสมนทร์

วัดอสมนทร์

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

คูเมือง

ข) ตลาดปากคลองคูจาม อยู่บริเวณด้านใต้ของตัวเมืองพระนครศรีอยุธยา บริเวณใต้วัดพุทธไสวรรรค์ลงมา มีพวกแขก ชาว มลายูบรรทุกหมาก หวาย ตลาดนี้จะติดต่อกับตลาดห้องน้ำถึงบ้านฉะโกราใหญ่และตลาดบริเวณคลองขุนละคอนไชย

ค) ตลาดคูไม้ร่อง อยู่บริเวณทางฝั่งเหนือ เป็นเส้นทางของแม่น้ำลพบุรี เดิมบริเวณนี้จะติดต่อกับตลาดแถวคลองสระบัว คลองท้ายลาย เป็นตลาดสำคัญภายในที่พ่อค้า นำผลิตภัณฑ์บ้านหัตถกรรมนำไปขายภายในเมืองแถบริมคลองวัดมหาธาตุที่อยู่ภายในกำแพงเมือง ซึ่งบริเวณนี้จะมีเรือจากพ่อค้าทางเมืองเหนือนำเรือสินค้ามาจอดเรียงรายขายสินค้า ตลาดนี้ นับได้ว่ามีความสำคัญต่อการค้าภายในกับตลาดที่อยู่ในกำแพงเมืองโดยขนถ่ายไปตามคลองซอยต่าง ๆ สำหรับตลาดในกำแพงที่สำคัญน่าจะเป็นตลาดหน้าวัดมหาธาตุ ทั้งนี้ เพราะจะมีเรือจากเมืองสวรรคโลก และหัวเมืองเหนือมาจอดขายสินค้า²⁹

ง) ตลาดปากคลองวัดเดิม (วัดอโยธยา) เป็นตลาดภายในอยู่ตรงบริเวณแม่น้ำหันตรา หรือแม่น้ำแม่เปี้ย เชื่อมระหว่างคลองข้าวเม่า คลองวัดประจักษ์ คลองกุฎีดาว คลองวัดมเหยงค์ คลองเหล่านี้เป็นคลองย่อยของแม่น้ำป่าสัก ในช่วงสมัยปลายอยุธยาบริเวณนี้เป็นแหล่งที่มีประชาชนค่อนข้างมาก ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้น่าจะประเมินได้จากซากโบราณสถานที่ยังปรากฏความโอฬารใหญ่โตมาก ตัวอย่างเช่น พระอุโบสถของวัดที่สำคัญในบริเวณนี้ที่ปรากฏร่องรอยให้เห็น เช่น พระอุโบสถวัดมเหยงค์ ที่ทำการปฏิสังขรณ์โดยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ และวัดกุฎีดาวปฏิสังขรณ์โดยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งขณะนั้นยังทรงดำรงตำแหน่ง เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล³⁰

²⁹ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประจักษ์ เอกสารหอหลวง,"

แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512), หน้า 56.

³⁰ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 38 (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าสุภาพ, 2512), หน้า 241.

2. ตลาดบก หมายถึง ตลาดที่มีสถานที่ที่ตั้งอยู่บนพื้นดินที่น้ำท่วมไม่ถึง ลักษณะของตลาดยังไม่มีรูปแบบที่แน่นอนเฉพาะตัว ส่วนมากใช้เศษสถานที่อยู่อาศัยเป็นที่ค้าขายด้วย อันได้แก่ อาคารบ้านเรือนมีการตัดแปลงแก้ไขให้ใช้สอยประโยชน์มากขึ้น โดยทำให้บ้านเรือนเตี้ยลงมีนอกชานกว้างขวางจะได้วางสินค้าได้มากชนิด พ่อค้าชาวต่างประเทศที่เป็นจีน แขก หรือ ชาวยุโรป ชาวต่างชาติเหล่านี้นิยมสร้างอาคารที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่เป็นของตนเอง เช่น ชาวจีนมีตึกแถวจีนที่เรียกว่า ตึกแดง อยู่แถวตลาดน้อย ตลาดย่านในโก่ง ตลาดประตูจีน ตลาดสามม้า ลักษณะของตลาดที่เป็นแบบจีนนั้น จะมีลักษณะเป็นตึกแถวยาวมี 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นที่สำหรับขายของ ส่วนชั้นบนจะใช้เป็นที่อยู่อาศัย ดังตัวอย่าง ที่ตลาดวัดท่าราบ มีตึกร้านของชาวจีน เป็นตึกแถวยาว 16 ห้อง และอีกที่หนึ่ง คือ ตลาดบ้านจีน ปากคลองขุนทะเลคอนไทย มีเช่นเดียวกัน³¹

2.1 ตลาดสด มีลักษณะ เป็นแผงติดกับดิน เป็นทั้งตลาดที่ตั้งอยู่ทั้งที่ประจำและไม่ประจำ คือ อาจจะมีการจำหน่ายในช่วงระยะเวลาใด เวลาหนึ่งเท่านั้นในแต่ละวัน จากหลักฐานที่ปรากฏตลาดประเภทนี้มีจำนวนมากมายที่พ่อค้าแม่ค้ามานั่งขายสิ่งอุปโภคบริโภคที่ใช้ในชีวิตประจำวันของชาวพระนคร อันเป็นส่วนที่ทำให้เห็นถึงบทบาทอันสำคัญของตลาดต่อการค้าภายใน ตลาดสดที่นับว่ามีความสำคัญที่ปรากฏในหลักฐานจะอยู่ในย่านชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ ตลาดเชิงสะพานขายปลาสด ตลาดย่านในโก่งขายเนื้อสุกร และปลาสด ตลาดหน้าประตูสดคชขายกุ้งสด และปลาสด อย่างไรก็ตามตลาดสดมีมากมายทั้งในกำแพงเมืองและนอกกำแพงเมืองในพระนครแห่งนี้มีจำนวนไม่น้อยกว่า 40 ตลาด (โปรดดูจากภาคผนวกเอกสาร หอหลวง ตอน 2)

³¹ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง,"

2.2 ตลาดบกกึ่งที่หรือตลาดประจำ เป็นตลาดที่อยู่อาศัยและที่ตั้งขายของ มีทั้งในและนอกกำแพงเมือง โดยตลาดประจำที่ขายสินค้า มีทั้งสินค้าที่จำเป็น เช่น เครื่องอุปโภค เครื่องบริโภค และสินค้าที่เป็นของฟุ่มเฟือยที่เป็นสินค้าจากต่างประเทศ ในตลาดนี้จะมีการค้า เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างชาวบ้านชาวเมือง ตลอดจนชาวต่างชาติ ที่เข้ามาอยู่เพื่อการดำรงชีวิตในสังคม ตลาดประเภทนี้มีทั้งภายในกำแพงกรุง และนอกกำแพง กรุงประมาณเกือบ 60 (โปรดดูจากภาคผนวก)

3. พระคลังสินค้า

ลักษณะของตลาดอีกประการหนึ่ง คือ พระคลังสินค้า* ซึ่งเป็น หน่วยงานของรัฐ เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมและดำเนินการค้าภายในและภายนอก³²

*จากการอธิบายของผู้ทำการศึกษาเรื่อง บทบาทของพระคลังสินค้า คือ ม่องพันธ์ สุภทรพันธ์ ได้กล่าวว่า พระคลังสินค้าเป็นหน่วยงานของหลวงที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อผูกขาดการค้ากับ ต่างประเทศ ซึ่งถือว่าเป็นการค้าของหลวง การจัดตั้งหน่วยงานนี้ เริ่มมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยทรงให้จัดตั้งกรมท่าขึ้นดำเนินการในด้านการค้าขาย ทรงจัดให้ พระจุฬาราชมนตรีว่าฝ่ายแขก และหลวงไขฎ็กราชเสรษฐีว่าฝ่ายจีน เรียกว่า "กรมท่าขวา" และกรมท่าซ้ายตามลำดับ รวมอยู่ในอำนาจของโกษาธิบดี (พระคลัง) การค้าของหลวง ภายใต้ระบบพระคลังสินค้าในขั้นแรกคงยังไม่ได้ผูกขาดการค้ามากนัก การค้าผูกขาดหรือระบบ พระคลังสินค้า คงเกิดขึ้นในตอนหลัง เมื่อมีพ่อค้าชาติตะวันตกเข้ามาค้าขาย ดังนั้นกฎข้อ บังคับในการค้าขายคงทวีความเคร่งเครียดขึ้นทุกที จนกระทั่งเกิดมีลักษณะคลังสินค้าขึ้น คือ มีการค้าผูกขาดของหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง ก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่จะ เป็นสมัยใดสมัยหนึ่ง ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่นอน.

³² ลาตูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 แปลโดย สันต์ ท. โทมุลบุตร.

กล่าวคือ พระคลังสินค้าจะทำหน้าที่ รวบรวมส่งสาอากร และรับซื้อสินค้าจากราษฎรเพื่อส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศ อาทิ เช่น สินค้าหมาก เป็นสินค้าออกที่สำคัญที่กรมพระคลังสินค้าของหลวง จะรับซื้อจากราษฎรส่วนหนึ่งนอกเหนือจากการเก็บอากรหรือการชักส่วนจากการผ่านด่านขนอนแล้ว³³

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กรุงศรีอยุธยา มีความมั่งคั่งสมบูรณ์ เป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้³⁴ ดังนั้น ตลาดอยุธยาจึงดึงดูดไปด้วยพ่อค้าชาวต่างชาติ และสินค้าต่าง ๆ จากหลายดินแดนมากมาย หรือพระคลังสินค้าที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับต่างประเทศต้องระมัดระวังการซื้อขายสินค้าบางอย่างที่ปล่อยให้ซื้อขายอย่างเสรี อาจจะไม่บังเกิดผลดีกับบ้านเมือง เช่น อาวุธยุทธโศปกรณ์ สินค้าป่าบางชนิด จึงถูกกำหนดให้เป็นสินค้าต้องห้าม สินค้าผูกขาด³⁵ กล่าวคือ สินค้าใดที่ถูกกำหนด เป็นสินค้าเหล่านี้แล้ว จะซื้อขายได้กับพระคลังสินค้า หน่วยงานของรัฐ เท่านั้น ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สินค้าที่ถูกกำหนด เป็นสินค้าผูกขาด มีรายการเพิ่มเติมจากสมัย

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 421.

³⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงศรีอยุธยาของเรา (กรุงเทพมหานคร: ธนาคาร กรุงศรีอยุธยา จำกัด, 2527), หน้า 88.

³⁵ พูนวิจิตรมาตรา, ประวัติศาสตร์การค้าไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มณฑลพิศดารพิมพ์, 2516), หน้า 232.

สินค้าต้องห้าม สินค้าผูกขาด การกำหนดสินค้าเหล่านี้พูนวิจิตรมาตราเชื่อว่า มีมาสมัยแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นต้นมา และมากำหนดรายการเพิ่มมากขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์

รัชกาลก่อนอีกหลายรายการ ได้แก่ ดินประสิ่ว ตะกั่ว ผ่าง ดีบุก ไม้หอม เป็นต้น³⁶
ส่วนข้าวเปลือกข้าวสารนั้นบางครั้งก็ถูกกำหนด เป็นสินค้าต้องห้าม ถ้าจะมีการบรรทุกออกจาก
อาณาเขตต้องได้รับอนุญาตก่อนจึงจะนำไปได้³⁷

นอกจากนั้นแล้วสินค้าที่ชาวตะวันตกนำเข้ามาจำหน่ายในตลาดอยุธยา ได้แก่
ผ้าแดง เครื่องถ้วยชาม ก็ต้องให้พระคลังสินค้าเลือกซื้อได้ก่อน แล้วจึงนำส่วนที่เหลือไป
ขายให้แก่พ่อค้าอื่น ๆ³⁸

สินค้าที่เป็นสินค้าหลวง ในสมัยพระนารายณ์ที่สำคัญ ได้แก่³⁹

ผ้าฝ้าย เป็นสินค้าที่สำคัญที่ทรงขายให้แก่ราษฎร นอกจากขายในตลาดในเมือง
อยุธยาแล้ว ยังส่งไปยังคลังตามหัวเมือง

หมาก ราษฎรต้องนำมาขายให้แก่พระคลังสินค้า หรือตลาดหลวงเท่านั้น แล้ว
พระคลังก็จะนำมาพร้อมกับส่วนที่ราษฎรต้องเสียอากร หรือการหักภาษีส่งไปขายแก่พ่อค้าชาว
ต่างชาติ

งาช้าง, ไม้ผ่าง ราษฎรต้องนำมาขายแก่พระคลังสินค้า เช่นเดียวกัน

เครื่องศัสตราวุธ กำมะถัน ดินปืน ดินประสิ่ว ก็ซื้อขายได้กับเฉพาะพระคลัง
สินค้าของหลวงเท่านั้น

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 252.

³⁷ George Vinal Smith, The Dutch East India Company in the Kingdom of Ayutthaya 1604-1694, p. 177.

³⁸ พระยาอนุমানราชธน, ตำนานศุลกากร (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506), หน้า 18-19.

³⁹ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 แปลโดย สันต์ ท. ไกมบุตร (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 419-421.

ความสำคัญของตลาดต่อการค้าภายในและภายนอก

จากการกำหนดลักษณะสถานที่ตั้งและหน้าที่ จะเห็นว่าตลาดมีความสำคัญต่อการค้าภายในและภายนอก กล่าวคือ ถ้าตลาดเป็นตัวรับสินค้าจากภายในนั้นจะประเมินได้จากกาารที่ที่ตั้งของตลาดนั้น เชื่อมต่อกับ เมืองต่าง ๆ เช่น ตลาดมกตามฤฎกาลที่บริเวณบ้านศาลาเกวียน บริเวณริมน้ำป่าสักซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของเมือง จะเป็นแหล่งชุมนุมของพ่อค้าที่มาจากเมือง นครราชสีมา เมืองพระตะบองนำสินค้าเข้ามาขายในเดือน 3 หรือเดือน 4 หรือการที่ตลาดเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยานั้น หมายถึง ความสำคัญของตลาดจะมีบทบาทต่อการค้าภายนอก ได้แก่ บริเวณตลาดน้ำวนบางกะจะ หรือตรงบริเวณด้านใต้ของพระนครมีพ่อค้าจากชวา มลายู นำหมาก หวาย มาขายหรือการที่พ่อค้ามอญนำของทะเลมาขาย เป็นต้น

ส่วนตลาดที่เชื่อมกับคลองเล็กคลองชอยต่าง ๆ เช่น ตลาดคูไม้ร้อง ตลาดปากคลองวัดเดิม จัดเป็นตลาดที่มีความสำคัญแก่การค้าภายใน เพราะประชาชนพลเมืองทั่วไปได้ซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งอุปโภคที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต ด้วยประสาทรประโยชน์ที่สำคัญคงจะได้แก่พวกพ่อค้าย่อย น่าจะเป็นพ่อค้าจีน เป็นส่วนใหญ่*

ความสัมพันธ์ของคลองกับตลาดใน เมืองพระนครหรืออยุธยา

จากสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของ เมืองพระนครหรืออยุธยาตั้งได้แก่ถ้ำมาแล้วว่า ล้อมรอบไปด้วยแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ จึงทำให้การคมนาคมสัญจรต้องใช้ทางน้ำเป็นหลัก คลองจึงเป็นหัวใจสำคัญในการคมนาคม ดังนั้นคลองที่ขุดขึ้นในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่ พระมหากษัตริย์ทรงมีจุดมุ่งหมายเพื่อการคมนาคมในการขนส่ง ให้เรือแพต่าง ๆ ไปมาค้าขายสะดวกสบายขึ้น⁴⁰

*โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อ พ่อค้า

⁴⁰ กิตติ ดันไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย (ท.ศ. 2367-2463)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 30-45.

คลองที่พระมหากษัตริย์ทรงรับสั่งให้ขุดจะแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ คลองภายในเมือง คลองตัด และคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำ⁴¹ คลองแต่ละประเภทมีความสำคัญดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. คลองภายในเมือง

จากแผนที่โบราณที่ชาวต่างประเทศทำไว้ ประกอบกับแผนที่กรมโยธาเทศบาลได้สำรวจและภาพถ่ายทางอากาศ จะเห็นได้ว่าภายในตัวเมืองพระนครหรืออยุธยา เต็มไปด้วยลำคลองที่ขุดไว้อย่างเป็นระเบียบ เพื่อการคมนาคมและถ่ายเทน้ำเป็นอย่างดี ภายในตัวเมืองมีคลองใหญ่ขุดจากแม่น้ำผ่านเข้ามาหลายสาย มีทั้งที่ขุดจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก และจากทิศเหนือไปทิศใต้ แล้วยังมีคลองเล็กคลองน้อยชอยออกไปจากคลองใหญ่อีกมากมาย ดังนั้นการคมนาคมส่วนใหญ่จึงใช้คลองเป็นทางสัญจร เรือสามารถแล่นเข้ามาในเมืองและจอดเทียบท่าพระราชวังตำหนักสำคัญ ๆ และถนนใหญ่ ๆ ย่านการค้าได้เป็นอย่างดี (โปรดดูแผนที่ประกอบ)

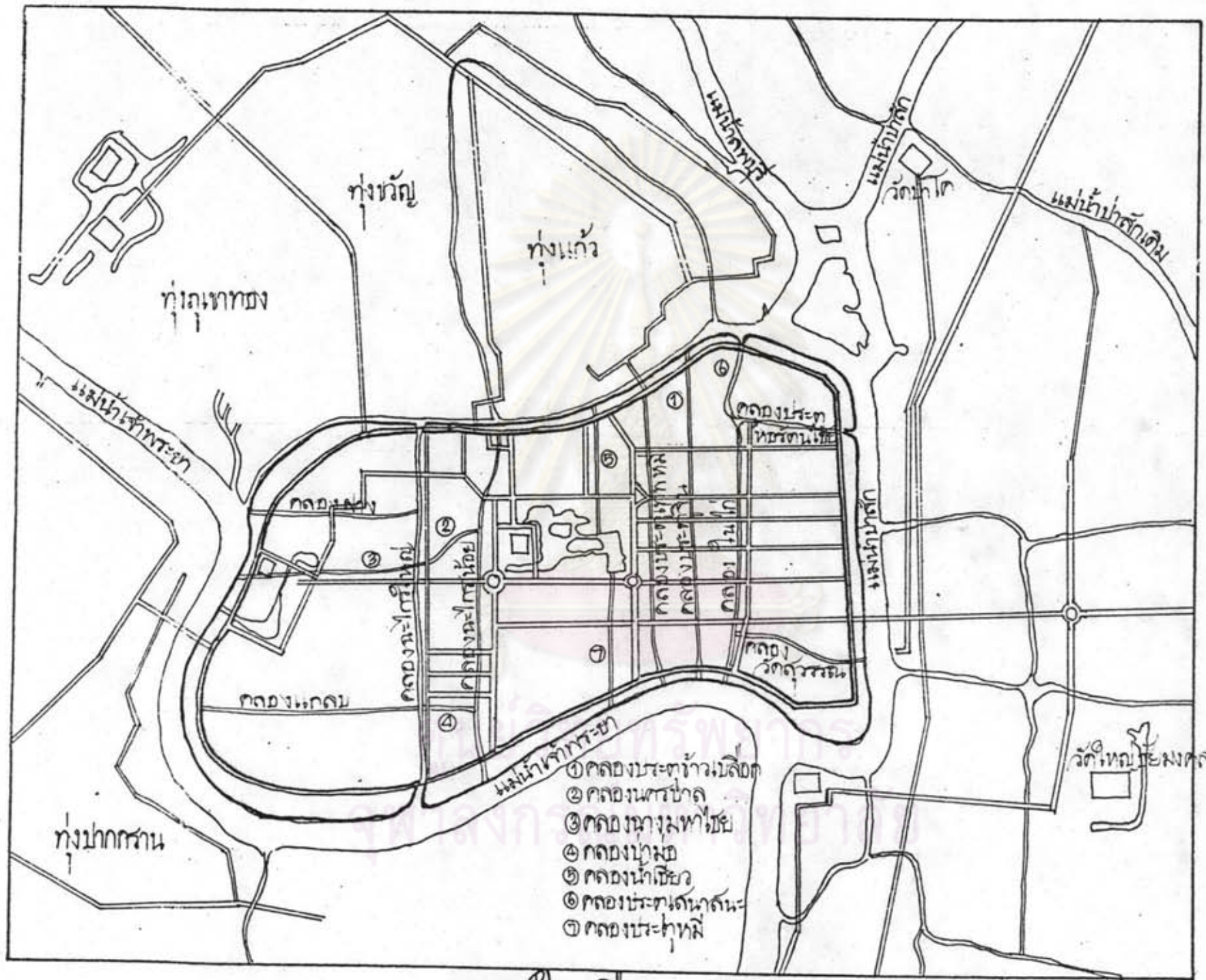
คลองสำคัญที่อยู่ในเขตกำแพงเมืองพระนครหรืออยุธยา มี

1) คลองฉะไกรใหญ่หรือคลองท้อ

คลองนี้มีความสำคัญเป็นคลองที่เชื่อมกับบริเวณคลองเมืองทางด้านทิศเหนือที่เป็นชุมชน ติดต่อกับสถานที่เป็นแหล่งผลิตคือ บริเวณย่านทุ่งขวัญ ณ ที่นี้มีตลาดสำคัญ ทางฝั่งเหนือของลำคลองเมือง คือ ตลาดคูไม้ร้อง ซึ่งเป็นตลาดภายในสำคัญของชาวเมืองที่มาแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า (ดูแผนที่ประกอบ) คลองนี้จะเชื่อมขนานกับถนนสำคัญ คือ ถนนคลองท้อ จากทิศเหนือมาทิศใต้ และคลองนี้จะมาเชื่อมกับลำแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามวัดพุทธไสยาจารย์ ทางแถบนี้จะมีตลาดสำคัญ คือ ตลาดเอกราชคลองคูจาม⁴²

⁴¹ อี เกษารุ ทานาเม้, "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย." วารสารธรรมศาสตร์ 5, 2 (ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519), หน้า 84.

⁴² กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63. (กรุงเก่า.) หน้า 188.

- ① คตองพระตำหนัก
- ② คตองนครเข็มนา
- ③ คตองเขมรวิชัย
- ④ คตองนครเขมร
- ⑤ คตองนครเขมร
- ⑥ คตองนครเขมร
- ⑦ คตองนครเขมร

คตองในเมือง

แผนที่ฉบับพระยาโบราณราชธานินทร์

2) คลองฝาง อยู่ระหว่างวัดวรเชษฐาราม วัดโลกยสุธา (ปัจจุบันอยู่สุดเขตคันเหนือโรงทหาร) เป็นคลองเชื่อมจากคลองท้อ หรือคลองฉะไกรใหญ่กับแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านตะวันตกของตัวพระนครขนอนปากคูที่เป็นด้านเก็บภาษีสำคัญอยู่ทางแถบนี้

3) คลองฉางมหาไชย อยู่ระหว่างวัดสวนหลวงสมเด็จพระศรี เป็นคลองที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ตัดลงมาทางใต้ต่อจากคลองฝาง คลองนี้ใช้สัญจรภายใน เมือง

4) คลองแกลบ หรือคลองท่าพระ เป็นคลองที่เป็นแนวจากตะวันออกไปตะวันตก โดยทางแนวตะวันออกยังบรรจบกับคลองป้าม่อ แล้วจากคลองนี้จะไปออกคลองในไก่ (หรือคลองมะขาม เรียง) ซึ่งคลองนี้ตรงไปหลังวังจันทร์เกษมแล้วเลี้ยวขวาออกคลองประตูหอรัตนชัย ทางด้านซ้ายจะมีคลองตัดออกคลองประตูข้าวเปลือก เพื่อเชื่อมกับคลอง เมืองตรงบริเวณวัดวงษ์ทอง

5) คลองในไก่ หรือคลองมะขาม เรียง คลองนี้เป็นคลองที่เลียบจากทิศเหนือมาทิศใต้ เชื่อมกับคลองสำคัญ ๆ เช่น คลองประตูหอรัตนชัย คลองประตูข้าวเปลือก เพื่อออกไปดูชื่อหน้า และคลองเมือง ตามลำดับ ส่วนทางด้านใต้ของคลองนี้มีตลาดย่านในไก่ เป็นตลาดใหญ่อยู่ด้านใต้ของพระนคร ตลาดนี้สัมพันธ์กับตลาดจีนบ้านสามม้าที่เป็นตลาดบกภายในกำแพงแห่งใหญ่แล้วเชื่อมต่อกับตลาดน้ำบางกอกจะ อันเป็นตลาดเอก (ไปรดดูแผนที่ประกอบ)

6) คลองประตูจีน อยู่ระหว่างวัดขุนเมืองใจและวัดแม่ นางนุช คลองนี้ตรงไปทางทิศเหนือ เชื่อมกับคลองประตูข้าวเปลือก

7) คลองประตูหอรัตนชัย หรือคลองวัดประสาธ เป็นคลองที่ตัดจากคลองประตูข้าวเปลือกบริเวณท่อมประตูมาออกที่คูชื่อหน้าตรงประตูหอรัตนชัย

8) คลองฉะไกรน้อย เป็นคลองที่ตรงไปทางทิศเหนือ ผ่านวัดพระราม วัดธรรมิกราช ออกทางปากประตูท่าคัน

9) คลองน้ำเขียว เป็นช่องทางให้น้ำจากแม่น้ำลพบุรีที่อยู่ทางด้านเหนือไหลเข้ายังบึงพระราม และทางใต้บึงพระรามก็มีลำคลองออกทางประตูเทพหมี ออกแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศใต้

10) คลองประตูข้าวเปลือก เป็นคลองที่อยู่ทางด้านเหนือ เป็นแหล่งที่เรือข้าวเปลือกจากหัวเมืองภายในน้ำมาจอดขายตรงบริเวณย่านนี้

11) คลองประตูชัย ขนานกับคลองฉะไกรน้อยไปทางเหนือออกคลองนครบาล

12) คลองนครบาล เป็นคลองที่ต่อจากคลองประตูชัย ไปออกคลองฉะไกรใหญ่*

ทั้งหมดนี้เป็นคลองที่อยู่ภายในกำแพงเมืองที่ขุดขึ้นมาเพื่อการคมนาคม ให้ประชาชนใช้สัญจร ที่จะปฏิเสธไม่ได้ คือ คลองที่ขุดตัดผ่านเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่เสริมประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจการค้า

2. คลองภายนอกกำแพงเมือง

คลองภายนอกกำแพงเมืองที่ขุดขึ้นมาเพื่อเชื่อมคลองบางสาย ได้กลายเป็นแม่น้ำไปก็มี เช่น คลองคู่มือหน้า** กลายเป็นแม่น้ำป่าสัก และอีกคลองหนึ่งบริเวณที่ผ่านหน้าวัดป่าไค ในปัจจุบันผ่านบ้านศาลาเกวียนแต่เดิมคือ คลองตัดของแม่น้ำป่าสัก บัดนี้ก็กลายเป็นแม่น้ำป่าสักเช่นเดียวกัน คลองภายนอกกำแพงเมืองที่สำคัญ คือ

* ไปรดคูแพนที่ประกอบ.

** สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงเห็นว่า การมีคูเมือง เป็นการป้องกันข้าศึกได้วิธีหนึ่ง จึงได้ทรงเตรียมการป้องกันพระนครอย่างเข้มแข็ง โดยให้ขุดขยายคลองชื่อคูพระนครทางด้านตะวันออกที่ขุดในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แต่ยังแคบอยู่ให้ขยายออกไปโดยมีความลึกและกว้างกว่า เดิมตั้งแต่วัดสามปลื้มลงไปจนถึงปากคลองข้าวสาร แล้วคูเมืองนี้ได้เปลี่ยนสภาพเป็นแม่น้ำป่าสักในเวลาต่อมา

ไปรดคูใน รอง สยามานนท์, พลตรีดำเนียร เลขะกุล, นางสาววิลาสวงศ์ นพรัตน์ ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 - แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หน้า 11-12 และ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างราชานุภาพ, ไทยรบพม่า หน้า 58-60, 69 พลุทอง, รอยอดีต, หน้า 89.

ทิศเหนือ คลองเมืองที่อยู่ทางด้านเหนือของพระนคร เป็นแม่น้ำลพบุรี เดิม ต่อเมื่อขุดคลองคูชื่อหน้า ทำให้แม่น้ำลพบุรี เดิมกลายเป็นลำคลอง เมือง ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมกับ คลองสำคัญทางด้านเหนือ ได้แก่ คลองคูไม้ร้อง คลองฝ้ายลาย คลองลุมพลี คลองสระบัว คลองน้ำยา คลองบางขวด คลองวัดชุม ซึ่งคลองเหล่านี้จะ เชื่อมต่อกับแม่น้ำลพบุรีอื่น เป็น เส้นทางน้ำที่ใช้ในการคมนาคมจากหัว เมืองภายในมายังพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันออก คลองพันตรา คลองวัดเดิม คลองวัดประจักษ์ คลองบ้านบาตร คลองปากข้าวสาร คลองกุฎีขาว คลองบ้านกระมัง คลองดุสิต คลองสวนพลูบน เป็นต้น

ทิศใต้ มีคลองสวนพลูล่าง คลองคูจาม คลองขุนละคอนไชย (คลอง ตะเคียน) คลองโคกหม้อ

ทิศตะวันตก มีคลองมหานาค เป็นคลองที่ขุดแยกจากวัดกุ เขาทองมาทางใต้ ถึงวัดศาลาปูน แล้วเลี้ยวลงมาทางตะวันตก ผ่านหลังวัดญวนและหน้าวัดป่าพลูมาออกแม่น้ำ เจ้าพระยาตรงบริ เวณหัวแหลม นอกจากนั้นก็มีคลองแกลบ คลองมหาพราหมณ์ที่ไป เชื่อมกับลำ แม่น้ำน้อย

3. คลองลัด

เนื่องจากความลาดชันของสภาพพื้นที่ของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้มีผล ทำให้กระแสน้ำไหลไม่แรงพอที่จะกัดเซาะพื้นดินให้เป็นแนวตรงได้ ทำให้กระแสน้ำไหลคดเคี้ยว เหมือนรากฝอยของต้นไม้ แต่ก็ยังสามารถใช้แม่น้ำเพื่อการคมนาคมได้พอสมควร อย่างไรก็ตามแม่น้ำถือว่าเป็นหัวใจของการคมนาคมขนส่ง จึงจำเป็นต้องพัฒนาสายน้ำให้อยู่ในสภาพ ใช้ได้สะดวกและรวดเร็ว ดังนั้นจึงต้องมีการขุดคลองลัด และคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำ⁴³ คลองลัดที่ขุดในสมัยอยุธยาที่สำคัญ คือ

⁴³ กิตติ ดันไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย (พ.ศ. 2367-2463)."

(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 39-41.

คลองลัดบางกอกใหญ่ คลองนี้สมเด็จพระไชยราชาธิราชโปรดเกล้าให้ขุดขึ้นเมื่อปีมะโรง จ.ศ. 884 (พ.ศ. 2065) ขุดลัดตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปออกแม่น้ำเก่าที่หน้าวัดอรุณราชวราราม⁴⁴ เพื่อย่นระยะทางให้สั้นเข้า เป็นการประหยัดเวลาในการเดินทางสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น นับเป็นผลดีมากแก่ราษฎรใช้เดินทางในการมาประกอบอาชีพค้าขายเพื่อจะได้เข้าสู่ตัวพระนครหรืออยุธยาได้รวดเร็วขึ้น เพราะเส้นทางคมนาคมสายนี้คงจะเป็นคลองลัดสายสำคัญสายหนึ่ง

คลองลัดบางกรวย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดเกล้าให้ขุดคลองลัดที่บางกรวยเมื่อปีจอ จ.ศ. 900 (พ.ศ. 2081) ตั้งแต่วัดชลอมมาหะสุริมวัดชีเหล็ก กล่าวคือขุดเชื่อมแม่น้ำอ้อมกับคลองบางกอกน้อยเข้าด้วยกัน (วัดชีเหล็กอยู่ทางคลองบางกอกน้อยวัดชลอมอยู่ทางแม่น้ำอ้อม) ทำให้คนที่อยู่ทางแม่น้ำมาคลองบางกอกใหญ่หรือบางกอกน้อยได้สะดวก ไม่ต้องอ้อมมาทางคลองบางกรวย⁴⁵

คลองเกร็ดใหญ่ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดเกล้าให้ขุดเมื่อปีชวด จ.ศ. 970 (พ.ศ. 2151) เป็นคลองลัดที่ท้ายสามโคก เรียกคลองเกร็ดใหญ่ โดยขุดตั้งแต่ปากคลองลาดพร้าว ลงมาจนถึงปากคลองบางหลวง เชียงราก เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "คลองริมวัดไก่อี๋ย" ⁴⁶ ต่อมาในปี พ.ศ. 2179 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็โปรดเกล้าให้ขุดคลองลัดเมืองนนท์ ตั้งแต่ปากคลองแม่น้ำอ้อม เมืองนนทบุรีลงมาจนถึงวัดเขมา ⁴⁷

⁴⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 534.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 534.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 535.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

ภายหลังจากการขุดคลองลัดแล้ว กระแสน้ำก็ เปลี่ยนทาง เดินหันวกไหลพุ่งลงมาทางลัดใหม่ เพราะ เป็นสายตรง กระแสน้ำจึงไหล เร็วและแรงสามารถพุ่งดั่งออกไปได้คราวละมาก ๆ ในฤดูน้ำหลาก.เป็นประจำปี จนในที่สุดคลองลัดก็กลายเป็นแม่น้ำไปเกือบทุกคลอง ยกเว้นคลองลัดที่บางกรวย การที่คลองลัดกลายเป็นแม่น้ำไปเช่นนี้ ย่อม เป็นผลดีต่อการขนส่งและการค้า เพราะทำให้คลองลัดส่วนที่เป็นแม่น้ำนั้นขยายกว้างออกไป เนื่องจาก การกัดเซาะของกระแสน้ำ ซึ่งมีผลทำให้เรือขนาดต่าง ๆ ไปมาค้าขายได้สะดวกสบายยิ่งขึ้น จากแผนที่ของชาวต่างประเทศ คือ ฮอลันดาได้บรรยายถึงความสำคัญของ เมืองบางกอกว่าเป็นดินแดนที่มีสวนผลไม้ มีชุมชนอาศัยอยู่ตลอดแนวแม่น้ำลงไปถึง เมืองพระนครหรืออยุธยา⁴⁸

4. คลองเชื่อมแม่น้ำ

การขุดคลองเชื่อมแม่น้ำนับว่ามีประโยชน์ ทำให้ประหยัด เวลาและค่าใช้จ่าย คลองที่เชื่อมแม่น้ำที่สำคัญนอกจากในบริเวณท่าแพและนอกท่าแพดังได้กล่าวมาแล้ว คลองเชื่อมแม่น้ำคลองแรกที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาในระดับหัวเมือง คือ คลองสำโรง เป็นคลองที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาใน เขต เมืองสมุทรปราการ และแม่น้ำบางปะกงใน เขตอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา การขุดคลองนี้ตามหลักฐานที่ปรากฏว่าขุดในสมัยอยุธยา แต่จะเป็นในสมัยรัชกาลใดไม่แจ้ง นามมีการขุดซ่อมในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ดังข้อความ "ในศักราช 860 (พ.ศ. 2041) มีมะเมีย สัมฤทธิ์ศก สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 มีรับสั่งให้ ขุดซ่อมคลองสำโรงและคลองทับนาง เพื่อให้เรือใหญ่ไปมาได้ ทั้งนี้ เพราะ เดิมคลองสำโรง ซึ่งอยู่ตำบลศีรษะจร เข็มกับคลองทับนางที่ขุดไปออกปากน้ำดิน เขินจะต้องชำระใหม่"⁴⁹

การขุดคลองเชื่อมแม่น้ำคลองสำโรงนั้น คงจะเป็นผลมาจากต้องการให้เรือใหญ่สามารถเดินทาง เข้ามาสู่หัวเมืองพระนครหรืออยุธยาได้สะดวกสบายขึ้น และเรือใหญ่ที่เดินทาง ใช้เส้นทางของคลองนี้ น่าจะเป็น เรือของพ่อค้าตะวันตกเดินทาง เข้ามาค้าขายกับตลาดในเมืองอยุธยา

⁴⁸

Francois Valentijn, Oud en Nieuw Cost-Indie, pp. 56-61.

⁴⁹

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 . หน้า 498.

องค์ประกอบของตลาด

ประเภทของสินค้า

อันสินค้าที่ปรากฏตามหลักฐานในสมัยอยุธยาอันมีสินค้าที่เป็นผลิตภัณฑ์เป็นของป่า
สินค้าเกษตรกรรม และสินค้าที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคที่เป็นสินค้าที่ผลิตขึ้นเองภายในเมือง
พระนครหรือยุยานี้เอง อันสินค้าเหล่านี้จะได้แยกกล่าวดังต่อไปนี้

1. สินค้าป่า

นับว่าเป็นสินค้าที่มีความสำคัญที่มีอยู่ในตลาด ทั้งนี้ เพราะของป่าสามารถรับใช้
หรือตอบสนองความต้องการของตลาดต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นที่อยู่ทางซีกโลกตะวันออกหรือ
โลกตะวันตก ยกตัวอย่างเช่น ราชสำนักจีนต้องการของป่าประเภทสินค้าฟุ่มเฟือยราคาแพง
เพื่อใช้ในการปรุงยาจีน เช่น ฝรั่ง พันธ์ช้าง นอแรด ในขณะที่แขกมัวร์ใช้ไม้เนื้อหอมกัน
มากในเมืองฮินดูสถาน เมืองไฮเดรบาด เมืองเบงกอล เมืองตุรกี และซีอาเร เบีย
ส่วนญี่ปุ่นมีความต้องการสินค้าประเภทที่เป็นหนังสัตว์ต่าง ๆ อาทิ หนังกวาง สำหรับนำไป
ทำตาม และถุงเท้าหนัง โดยเฉพาะหนังกวางนั้นมีคุณสมบัติดีเยี่ยมในการทำตามและ
ฝักตามญี่ปุ่น⁵⁰ และไม้ฝางก็เป็นที่ยอมรับและต้องการในญี่ปุ่นเช่นกัน

สำหรับทางด้านการค้ากับตลาดยุโรป ไม้ฝางอันเป็นสินค้าของป่าซึ่งเป็นที่ต้องการ
มาก เพราะมีคุณค่าในการย้อมสีเม็ดยะปราง และเป็นสินค้าถ่วงระวางเรืออย่างดีเยี่ยมสำหรับ
เรือเที่ยวกลับ⁵¹ จากการที่สินค้าป่าเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศดังได้กล่าวมา

⁵⁰ ปาวิชาติ วิลาวรรณ, "การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา 1893-2310." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 19-20.

⁵¹ Sarasin Viraphol, Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853 (Cambridge, Council on East Asian Studies) 1977, P. 87.

จึงทำให้ตลาดในอยุธยามีบทบาทต่อการค้าภายนอก เพราะสินค้าประเภทต่าง ๆ นั้นมารวมอยู่ ทำให้เป็นแหล่งกลางในการแลกเปลี่ยน แม้ว่าการค้ากับต่างประเทศจะดำเนินการโดย พระคลังสินค้าหรือตลาดหลวงอื่น เป็นหน่วยงานของรัฐก็ตาม พระมหากษัตริย์ทรงถือว่าการค้าทั้งภายในและภายนอกจะนำมาซึ่งรายรับ ดังนั้น พระองค์จึงทรงขยายการค้าของหลวงให้ใหญ่โตขึ้น โดยที่พระองค์มิได้ทรงหอบพระทัยในการขายส่งเพียงอย่างเดียว ยังทรงเปิดร้านขึ้นในตลาดต่าง ๆ เพื่อขายปลีกอีกด้วย⁵²

สินค้าป่าและแหล่งที่มา

ประเภทของสินค้าป่าซึ่งปรากฏในรายการที่เป็นสินค้าส่งออกจากตลาดอยุธยา ก่อนข้างจะมีความหลากหลายและมีมูลค่าในทางเศรษฐกิจแตกต่างกันออกไป แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้⁵³

1. ประเภทสัตว์ป่าและผลิตภัณฑ์ได้จากสัตว์ป่า ได้แก่ ข้าง เสือ คาว หมี่ดำ ลิง เขากวาง เอ็นกวาง หนังกวาง หนังเสือดาย ขนนกยูง ขนนกแก้วห้าสี งาช้าง หันข้าง นอแรด ชะมดเข็ด ชะมดเขียง บิกนกกระเด็น ชีพั้ง มูลค้างคาว น้ำผึ้ง เขาสัตว์และหนังสัตว์ต่าง ๆ

2. ประเภทพืชพันธุ์ไม้และสมุนไพร ได้แก่ ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ไม้กะลาหัก ไม้จันทร์หอม ไม้พยูง ไม้แสม ไม้ซุง ยางไม้ เปลือกไม้ เปลือกโกงกาง เปลือกสีเสียด เปลือกสนดัว แก่นไม้มะเกลือ ไม้กระวานหอม ลูกกระวาน แก่นกรักสี น้ำมันสน ยาง สบ ยางรัก ยางขนุนนก หวาย เร่ว ครั่ง รง ก่ายาน อมเชย การบูร กานพลู จันทร์ชะมด เม็ดลูกกระเบา หอระदान สมอ ปรง คีปลิ ยาค่า ใต้ แก่นตุน และไม้สัก

⁵² ลาลูแมร์, ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 419.

⁵³ ปารีชาติ วิลาวรรณ, "การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310.", หน้า 14-15,

จากประเภทของสินค้าป่าข้างต้นนี้ จะพบว่า เป็นสินค้าที่เป็นผลิตผลทางการค้าที่
 ค้ำประกันสำคัญต่อการ เป็นสินค้าส่งออกไปขายยังต่างประเทศ ที่พ่อค้าต่างประเทศจะ
 สามารถซื้อได้ในตลาดหลวงเมืองอยุธยา สินค้าป่าที่จะส่ง เป็นสินค้าออกมาแต่สมัยอยุธยา
 ตอนต้น ตอนกลาง มาจนถึงปลายอยุธยานั้น ได้แก่ ไม้หอม กระวาน งาช้าง ช้าง
 ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ไม้สัก หนังสัตว์ เขาสัตว์* ชีผึ้ง อันสินค้าเหล่านี้มีแหล่งที่มา
 ดังจะได้กล่าวต่อไป

ข้อพิจารณาเกี่ยวกับแหล่งที่มาของสินค้าป่า

จากเอกสารร่วมสมัยตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น คือ เอกสารของโทเมปีเรส
 ได้กล่าวถึงแหล่งที่มาของสินค้าป่าบางประเภท เช่น กายาน ยางรัก ชะมด เข็ด เป็นสินค้า
 ที่มีต้นกำเนิดมาจากพม่า และ เชียงใหม่⁵⁴ มาในสมัยของพระนารายณ์ได้ระบุว่า ไม้หอม
 ไม้กะดัมพิก หรือไม้กฤษณา อันเป็นไม้เนื้อหอมคุณภาพสูงมีแต่เฉพาะในป่าใกล้ เมืองฉะเชิงเทรา และ
 เมืองจามปาเท่านั้น⁵⁵ ส่วนไม้ฝางอัน เป็นสินค้าป่าที่มีชื่อเสียงมากอีกชนิดหนึ่งนั้น มีชุกชุมตาม
 หัวเมืองต่าง ๆ ลาอูแบร์ได้เข้ามาช่วงกลางอยุธยาได้ระบุถึง "เมืองฝาง" โดยกล่าวว่า
 ชื่อของฝาง เป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งที่มีคุณสมบัติพิเศษในการทำสีย้อมผ้า และสีของไม้ฝางนั้น
 งดงามมาก⁵⁶

*โปรดดูตารางประกอบ.

⁵⁴ Tome Pires, The Suma Oriental of Tomé Pires, p. 108

⁵⁵ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41, หน้า 199.

⁵⁶ ลาอูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร.

นอกจากนั้นยังมีหลักฐานที่ระบุถึงแหล่งกำเนิดของสินค้าป่าอย่างอื่น ๆ ที่มีกระจายอยู่ตามหัวเมืองที่สำคัญต่าง ๆ ได้แก่ เมืองพิษณุโลก ซึ่งมีความอุดมไปด้วยของป่าที่มีความสืบเนื่องมาตลอดทั้งสมัยช่วงตอนกลางและตอนปลาย คือ งาช้าง นอแรด หนังสัตว์ป่า เช่น กระมီး กวาง เสือ ครั่ง ชีผึ้ง ชีได้ และไม้ฝาง⁵⁷ และนอกจากเมืองพิษณุโลกแล้ว ยังมีหัวเมืองอื่น ๆ อีก ได้แก่ เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองตาก ที่เป็นแหล่งของป่า⁵⁸

2. สินค้าเกษตรกรรม

สินค้าประเภทนี้เป็นผลิตผลมาจากการเพาะปลูก โดยจะได้มาจากบริเวณแถบชานพระนครและเมืองรอบ ๆ สินค้าเกษตรกรรมที่สำคัญสำหรับตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ ข้าว หนาก ผลไม้ สัก เป็นต้น ดังจะได้กล่าวถึงสินค้าเหล่านี้เป็นอย่าง ๆ ไป

ก) ข้าว นับว่าเป็นผลิตผลที่มีความสำคัญอย่างสืบเนื่อง เพราะเป็นสิ่งที่ใช้บริโภคในชีวิตประจำวันของชาวพระนคร จึงมีการซื้อขายกันอย่าง เป็นล่ำ เป็นสันจนมีชื่อว่า "สะพานข้าว เปลือก" หรือ "คลองประตูข้าว เปลือก" นอกจากนั้นแล้ว ข้าวยังเป็นสินค้าออกที่ตลาดต่างประเทศมีความต้องการ และการค้ากับต่างประเทศนั้น ข้าว นับว่าเป็นสินค้าที่สำคัญ ทั้งนี้เพราะเรามีข้าวอยู่จำนวนมากมาย ดังหลักฐานในปี พ.ศ. 2203 ว่า "สินค้าที่มีอยู่แพร่หลายในประเทศ คือ พันธุ์ข้าว ก๋วยเตี๋ยว น้ำมัน ข้าว ฯลฯ"⁵⁹ การค้าขายกับต่างประเทศดำเนินมาเป็น เวลาร้านานจนมาช่วงที่ฮอลันดา เข้ามาตั้งศูนย์กลางการค้าที่ปัตตาเวีย

⁵⁷ เคอร์ ชิว ซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี พ.ศ. 1885 สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 552.

⁵⁸ ปารีชาติ วิลลาร์ธ, "การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310." หน้า 36-37 และ 60-65,

⁵⁹ กรมศิลปากร, บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2513), หน้า 39.

ก็รับซื้อข้าวจากอยุธยาเป็นจำนวนมาก ในระหว่างปี พ.ศ. 2167-2169 สมัยสมเด็จพระเจ้า
ทรงธรรม⁶⁰ และหลังจากฮอลันดาตีคะละกาได้จากโปรตุเกสปี พ.ศ. 2184 (ค.ศ. 1641)
ตลาดอยุธยาก็กลาย เป็นแหล่งจัดหาเสบียงอาหารที่สำคัญให้แก่ฮอลันดา⁶¹ การที่ฮอลันดามา
ซื้อข้าวไทย ทำให้ฮอลันดา เป็นลูกค้ารายใหญ่และสำคัญ ดังจะเห็นได้ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2199-
ประมาณ พ.ศ. 2257 ฮอลันดา เป็นประเทศที่ซื้อข้าวจากตลาดอยุธยามากที่สุด⁶² นอกจากนั้น
แล้วตลาดข้าวต่างประเทศของอยุธยายังมีที่ยะโฮร์ และยัมปี⁶³ ปี ค.ศ. 1660-1670
(พ.ศ. 2203-2213 สมัยสมเด็จพระนารายณ์) ก็ได้ขายข้าวให้กับมาดาเรีย (ปัตตาเวีย)
มะละกา และฟอร์โมซา (ไต้หวัน) อีก เป็นจำนวนมาก⁶⁴

ในปี ค.ศ. 1679 (พ.ศ. 2222 สมัยสมเด็จพระนารายณ์) ยอร์ชไวท์ บันทึกไว้ว่า
อาณาจักรอยุธยาอุดมไปด้วยข้าวและส่งขายให้ประเทศเพื่อนบ้านในคาบสมุทรมลายู เช่น
มะละกา ในยามขาดแคลน เป็นจำนวนมาก⁶⁵

⁶⁰ อังสุรีย์ อุตมพาดิษฐ์, "การค้าต่างประเทศของอยุธยาในศตวรรษที่ 17,"
วารสารมนุษยศาสตร์ 10 (เมษายน - มิถุนายน) : 75.

⁶¹ กรมศิลปากร, บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษ
ที่ 17 เล่ม 2, หน้า 39-41.

⁶² พรนิภา พุฒินารากร และทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "ข้าวในสมัยปลายอยุธยา
พ.ศ. 2199-2310," วารสารธรรมศาสตร์ 4 (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2518) : 40-59.

⁶³ กรมศิลปากร, เอกสารฮอลันดาสมัยอยุธยา แปลโดย นันทา สุตกุล (พระนคร:
กรมศิลปากร, 2513), หน้า 100.

⁶⁴ George Vinal Smith, The Dutch East India Company in the
Kingdom of Ayutthaya 1604-1694, (University of N. Illinois,
1974), p. 239.

⁶⁵ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 เล่มที่ 12 รายงานการค้าใน
กรุงสยามครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, หน้า 307-308.

มาในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น ข้าวก็ยังมีความสำคัญในการส่ง เป็นสินค้าออกใน ปริมาณที่ทำรายได้สูง เพราะจีนได้เกิดปัญหาหุงภิกขภัยภายในประเทศ ทำให้ต้องซื้อสินค้า จากตลาดอยุธยา เพื่อไปเลี้ยงประชากร จึงได้ประกาศว่าถ้าอยุธยาส่งข้าวไปขายถึง 3,000,000 ถัง (300,000 เจียง : อัตรา 1 เจียง 10 ถัง) แล้วจะไม่เสียภาษี ดังนั้น จีนจึงได้ตลาดอยุธยา เป็นตลาดใหญ่ในการส่งข้าวไปขายให้จีน⁶⁶ อัน เป็นผลทำให้การค้าข้าว เป็นสินค้าที่สำคัญของอยุธยา และตลาดข้าวของอยุธยาขยายใหญ่ขึ้น

แหล่งที่มาของสินค้าข้าว

จาก เอกสารหอหลวง คำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมได้กล่าวถึง

"แถวหน้าวัดเสมอ วัดขุ่น วัดขนาน สามวัดนั้นชาว เมืองอ่างทองและ เมืองลพบุรี เมืองอินทร์บุรี เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสรรค เมืองสุพรรณ เอาข้าวเปลือก บรรทุกเรือใหญ่น้อยมาจอดขายที่นั่น และชาวบ้านแถวหน้าวัดทั้งสามนั้นตั้ง โรงสีกระเดื่อง สีข้าว ซ้อมข้าวขายชาวพระนคร และขายพวกโรงต้มกลั่นสุรา ถึงฤดูสำเภาหน้าข้าวสาร ขายจีน ในสำเภา เป็น เสี่ยง บ้านปกครองของจีนตั้งโรงต้มสุราแล เลียงสุรขาย"⁶⁷

จากข้อความข้างต้น จะเห็นว่าแหล่งปลูกข้าวหรือแหล่งทำนาจะอยู่ในที่ลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยาตอนล่างที่อยู่เหนืออยุธยาขึ้นไป หัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ จะนำผลผลิตข้าวลงมา ในรูปข้าวเปลือก หลังจากนั้นส่วนใหญ่แล้วจะ เป็นพวกพ่อค้าจีน จะทำหน้าที่รับซื้อแล้วแปรสภาพ ข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร เพื่อสนองความต้องการของกลุ่มผู้บริโภคนี่ที่เป็นชาว เมืองและพ่อค้า ชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายให้ตลาดอยุธยา บางพวกก็นำไปขายต่อยังถิ่นฐานบ้านคน บางพวก ก็นำไปเพื่อการดำรงชีวิต⁶⁸

⁶⁶ กรมศิลปากร, เอกสารขอล้านดาสมัยอยุธยา, หน้า 53.

⁶⁷ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ เอกสารหอหลวง,"

แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512): 59.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

ข) หมาก นับ เป็นสินค้าที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะ เป็นสินค้าที่ถูกส่งไปขาย ต่างประเทศที่ปรากฏ เป็นรายการสินค้าส่งออกที่ส่งไปจำหน่ายยังประเทศในแถบหมู่เกาะชาว และในแคว้น เบงกอล ในช่วงของอยุธยาตอนกลาง จนถึงอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2173-2310) ที่การส่งสินค้าหมาก เป็นไปอย่างต่อเนื่องกัน นอกจากนี้จะเป็นสินค้าที่ส่งออกที่ทำรายได้ ให้กับอยุธยาแล้ว หมากยังมีความสำคัญต่อตลาดภายในประเทศที่เป็น เครื่องบริโภคในชีวิต ประจำวัน สำหรับประเทศที่เป็นลูกค้าในการสั่งซื้อ เป็นจำนวนมาก ได้แก่ โปรตุเกส โดย ส่งไปขายต่อที่ เมืองมะละกา และใน เมืองจีนที่เมืองกึ่งตั้ง⁶⁹

แหล่งที่มาของหมาก

หมาก เป็นต้นไม้ยืนต้นที่อยู่ในสวนระหว่าง เมืองนนทบุรีและปากน้ำไกล่ เมืองบางกอก ในสวนเหล่านี้ เก็บได้ปีหนึ่งประมาณ 25,000 ทาบ⁷⁰ เจ้าของสวนเหล่านี้จะนำหมากมาขาย แก่พระคลังสินค้า แล้วพ่อค้าจากต่างประเทศจะมาซื้อ มีเรือกำปั่นมาจาก เมืองท่าที่ต้องการ สินค้าหมากมีละ 5-6 ลำ ชาวต่างชาติที่นิยมบริโภคหมากนั้น จากหลักฐาน คือ ชาวเกาะ แถบหมู่เกาะอินโดนีเซีย และ เมืองบาง เมืองแถบ เบงกอล และโคโรมัน เดลของอินเดีย นับได้ว่าหมาก เป็นสินค้าที่สำคัญที่จับใจโลกภายในอาณาจักรและ เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญรายการ หนึ่งอันจะนำ เงินตราเข้ามาในราชอาณาจักร

ค) ผลไม้ นับ เป็นผลผลิตที่สำคัญในตลาดอย่างหนึ่ง เพราะบนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นทำเลที่ เหมาะแก่การทำสวนผลไม้ ซึ่งบริเวณทำเลที่ทำสวนผลไม้ที่มีชื่อตามคำบรรยายของ ชาวต่างประเทศที่เข้ามา ได้แก่ บริเวณเมืองบางกอกตลอดไปจนถึงตลาดขวัญเมืองนนทบุรี

⁶⁹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เล่ม 37 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2512), หน้า 35.

⁷⁰ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 เล่ม 12 รายงานการค้าใน กรุงเทพมหานคร ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), หน้า 304.

ผลไม้ของไทยมีมากมายหลายชนิดผลัด เปลี่ยนกันออกตามฤดูกาลตลอดทั้งปี⁷¹ ได้แก่ มะม่วง ทุเรียน ส้ม กล้วย มังคุด น้อยหน่า เป็นต้น อันผลไม้เหล่านี้ห่อค้าแม่ค้าได้นำมาขายในตลาดในเมือง ดังจะ เห็นได้จากการที่ตลาดย่านบ้านจิมวัดโรงฆ้องแถวถนนหน้าบ้านพระยาจักรี ซีกด้วยดิบมาบ่มแล้วคัมชาย⁷² ชาวตะวันตกที่เข้ามาในช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ กล่าวชม เหยกกล้วยของตลาดอยุธยาว่า มีขนาดยาวมากมีรสชาตหวานจัดกว่าของยุโรป และมีอยู่ถึง 7-8 ชนิด สามารถมีให้บริโภคตลอดปี⁷³ ส่วนผลไม้อื่น ๆ ที่สำคัญ คือ ทุเรียน เป็นผลไม้ที่สำคัญต่อตลาดภายใน เพราะ เป็นผลไม้ที่ประชาชนชอบมาก

นอกจากนั้น สับปะรด มะละกอ ก็เป็นผลไม้ที่สำคัญเช่นเดียวกัน ปลูกง่าย มีรสชาติ เป็นสินค้าที่มีขายทั่วไปในตลาด

ง) ผัก เป็นของสดที่ชาวเมืองอยุธยาใช้เป็นอาหารสำหรับการบริโภค ผักที่มีในตลาดอยุธยา คือ หอมหัว เล็ก กระเทียม ผักชี กระเพรา แตงกวา ผักเหล่านี้เป็นอาหารประจำวันของชาวเมืองอยุธยา คงจะหาซื้อได้ในตลาดสดทั่ว ๆ ไป

⁷¹ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท.โกมลบุตร แปล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 100.

⁷² ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง," แถลงงานประวัตินิพนธ์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512): 56.

⁷³ นิโกลาส์ แชร์แวนส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 19.

จ. ดอกไม้ ดอกไม้ เป็นสินค้าที่คงจะมีความสำคัญกับชาว เมืองพระนคร หรืออยุธยาบ้างพอสมควร เพราะมีการนำมาซื้อขายกันแถบถนนบ้านสาว จนเป็นที่รู้จักกัน คือ ตลาดดอกไม้⁷⁴ ดอกไม้ที่ปรากฏให้เห็นว่ามีจำนวนมาก เป็นที่ต้องการของผู้คน คือ ดอกช่อนกลิ่น ดอกมะลิ ดอกทองนิกโก้ ดอกกุหลาบ⁷⁵ เป็นต้น

4. สินค้าอุตสาหกรรม

สินค้าประเภทนี้ เกิดจากการนำเอาวัตถุดิบที่มีจำนวนมากภายในประเทศ แล้วนำมาแปรรูป เป็นสินค้าที่ใช้อุปโภคและบริโภค เท่าที่ปรากฏว่านี้ สินค้าประเภทนี้ได้แก่

ก) การสีข้าว ข้าวเปลือกอัน เป็นวัตถุดิบ จะทำให้เป็นข้าวสาร เพื่อการบริโภคนั้นจะต้องผ่านกรรมวิธีการสีโดยการนำมาสีด้วยครกกระเดื่อง หรือครกตำข้าวแบบใช้ตะลุมทุก โดยการใส่เท้าเหยียบตรงปลายค้ำม หรือใช้มือจับตะลุมทุกโยก เพื่อให้เปลือกหลุดออกไป ที่ชาวบ้านเรียกว่า "การสีข้าว" แบบนี้กระทำโดยทั่วไปสำหรับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป แต่ใน เมืองพระนครศรีอยุธยา นั้น จากหลักฐานมีโรงสีข้าว โรงกระเดื่อง อยู่แถบวัดสมอวัดขุ่น วัดขนาน ซึ่ง เป็นบริเวณที่ข้าวจากหัวเมืองใกล้เคียงที่นำข้าวเปลือกเข้ามาขาย โดยมาจากเมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสวรรค เมืองสุพรรณ มาจอดขาย ซึ่งโรงสี โรงกระเดื่องแถบนี้คงสีข้าวเพื่อขายแก่ชาว เมืองพระนคร ชาวโรงต้มกลั่นสุรา และชาวเรือสำเภา เช่น สำเภาจัน เป็นต้น

⁷⁴ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ เอกสารหอหลวงตอน 2," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512): 24.

⁷⁵ ดาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 98.

ข) การต้มกลั่นสุรา การต้มกลั่นสุราในสมัยอยุธยาเน้นว่ามีการดำ เป็น การอย่าง เป็นลำ เป็นสัน จากหลักฐานปรากฏมีรวมกันถึง 4 แห่ง คือ อยู่ย่านบ้านป่าข้าวสาร ย่านคลองสวนพลู ย่านหน้าวัดกุ เขาทอง และที่บ้าน เขาหลวง⁷⁶

จากเอกสารหอหลวงได้กล่าวถึงโรงต้มกลั่นสุรา เหล่านี้ ล้วนแต่มีชาวจีน เป็น เจ้าของ และดำเนินการ แต่รัฐจะ เข้าควบคุมโดยการ เก็บภาษีอากร ทั้งนี้ผู้ประกอบการต้มกลั่นสุรา จะต้องส่งอากรให้แก่รัฐจำนวนมากจากหลักฐานที่ปรากฏ ราษฎรผู้ประกอบการกลั่นสุราต้อง เสียอากรด้วยอัตราไหละ 1 บาทต่อปี⁷⁷

ค) การต่อเรือ ปรากฏตามหลักฐานได้ระบุว่า การต่อเรือสำเภานั้น ทำตามบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยใช้แรงงานชาวคุก เป็นหลัก คือ คุกที่ป่าจาก:

ง) การทอผ้า ตามหลักฐานที่ปรากฏ มีย่านทอผ้าที่สำคัญ 2 ย่าน คือ ย่านวัดแก้วฟ้า และย่านริมวัดล่อตช่อง ซึ่งทั้งสองย่านนี้ เป็นที่อยู่อาศัยของแขกจาม แขกตามี ซึ่ง เป็นพวกที่ทอผ้าขายในเมือง ผ้าที่ทอมัก เป็นผ้าพื้น ผ้าม่วง เกลี้ยง ม่วงดอก

สินค้าผ้ามีความสำคัญแก่ประชาชนในเมืองอย่างมาก ทั้งนี้เพราะชนชั้นปกครองมัก นิยมผ้าต่างประ เทศจากประ เทศอินเดีย เปอร์เซีย จีน ที่สวยงามและมีราคาแพง เสื้อผ้า เครื่องยศขุนนาง ล้วนแต่ใช้ผ้าต่างประ เทศทั้งนั้น เช่น ผ้าเยียรบับ ผ้ากำมะหยี่ ผ้าสาธู ผ้ายกทอง ผ้ายกเงิน ผ้าไหมด ผ้าด่วน ผ้าสักทลาด ผ้าแพร หงอนไก่ ผ้ามีสรู ผ้ากาสา ผ้าปัสสุ ซึ่งจะมีร้านค้าของหลวงทำการขายผ้าจากต่างประ เทศ เหล่านี้ให้แก่ราษฎร ทั้งภายในและนอกกำแพง เมือง

⁷⁶ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512): 57.

⁷⁷ ลาดูแมร์, ราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท.โกมลบุตร, แปล, หน้า 416.

จ) เครื่องปั้นดินเผา นับ เป็นสินค้าที่สำคัญแก่ตลาดในเมืองอยุธยา
อย่างมาก ย่านที่เป็นแหล่งผลิตก็มีในแถบทุ่งขวัญด้านตะวันตกของคลองสระบัว ได้แก่
ที่บ้านหม้อบ้านหม้อขาว หม้อแกง กะทะ เตานมครก เตาไฟ ตะเกียงใต้ ตะคันเชิงไฟ
กระโถนดิน นอกจากนั้นก็ทำกระเบื้อง ตรงที่เรียกว่าบ้านกระเบื้องที่อยู่ถัดมา จะทำ
กระเบื้อง เกร็ด เต่า กระเบื้องขอ กระเบื้องลูกฟูก กระเบื้องท้องผู้เมีย อีกแถบหนึ่งทาง
ทุ่งขวัญซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกตรงข้ามกับทุ่งขวัญที่บ้านวัดครุฑนั้น บันดุ่มน้ำ ที่บ้านคนตี
เป็นต้น

ฉ) เครื่องจักสาน เป็นสินค้าที่มีในตลาดในเมืองอยุธยาและมีความสำคัญ
ซึ่งจะมีแหล่งผลิตทั้งในกรุงและนอกกรุง แหล่งผลิตจะอยู่บริเวณย่านพราหมณ์หน้าวัดช้าง
ทองระนอง ตะกร้า กะโล่ และเชือก เป็นต้น และอีกแหล่งคือ บ้านท้ายคู ที่เป็นแหล่งที่อยู่
ของพวกแขกจาม สานเสื่อคันไถขาย ส่วนย่านตลาดหอรัตนไชยมี แก้วอีหวาย สำหรับพวก
เครื่องจักสานนี้นับว่า เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านของชาวไทยที่ เกษตรกรมิใช่กันโดยทั่วไปในบ้าน เรือน
การที่หัตถกรรมประเภทนี้ เป็นสินค้าที่มีขายในตลาดในเมืองย่อม เป็นการแสดงให้เห็นว่า
มีประชากรส่วนหนึ่งที่ได้ประกอบอาชีพการ เกษตรเกี่ยวกับการ เพาะปลูก ทำสำเภาคูกที่
วังไชยสำหรับทำเรือรบ คูกป่าทองสำหรับทำอู่สำเภาคูกหนึ่ง คูกท้ายป่าทองสำหรับเสื่อไม้
กระดาน ซึ่งจะมีผู้ชำนาญการชาวจีนหรือฝรั่งหรือไทยคอยควบคุมอยู่ ทั้งนี้การต่อเรือสำเภาค
คงจะเป็นชาวจีนทำการควบคุม การทำเรือกำปั่น เรือรบควรจะเป็นชาวตะวันตกค้อมากกว่า
ส่วนช่างไทยน่าจะควบคุมการต่อเรือพระที่นั่ง ดังหลักฐานที่ปรากฏถึงอุตสาหกรรมการต่อเรือ
คือ ". . . ที่ท้ายบ้านท่าเรือข้ามเนินมีอยู่สำหรับต่อเรือกำปั่นและสำเภาลวงเรียงกัน 18 อู่
และอู่กำปั่นและสำเภาก็อยู่ริมกำแพงพระนครมีอยู่ 4 อู่ ที่ป่าทอง 2 อู่ เป็นอู่ลวงเก่ามา
แต่เดิม. . ." ⁷⁸

⁷⁸ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง."

การสร้าง เรือกำปั่น เพื่อบรรทุกสินค้าไปขายนั้น น่าจะมีมาแต่สมัยสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททองหรืออาจจะก่อนหน้านี้อแล้ว แต่ที่ปรากฏชัดแจ้งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
มีเรือกำปั่นย้อม ๆ อยู่ 5-6 ลำ ใช้นบรรทุกสินค้าไปขาย⁷⁹ และในสมัยพระเจ้าท้ายสระก็
สามารถต่อเรือกำปั่นใหญ่ได้ยาว 18 วา 2 สอก ปากกว้าง 6 วา ใช้เวลา 5 เดือน
เสร็จแล้วบรรทุกข้าง 30 เชือก ไปขายแขกโดยออกไปทางเมืองมะริด⁸⁰

ข) เครื่องโลหะ ตามหลักฐานที่ปรากฏการกล่าวถึงสินค้าประเภทนี้
เป็นที่นิยมแก่ชาวเมืองและชาวต่างประเทศอย่างยิ่ง เพราะเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน
และใช้เป็นเครื่องประดับบ้านตลอดจนการใช้บูชา เครื่องโลหะที่มีในตลาด ได้แก่ ชันเงิน
ดัดเงิน ผอบเงิน กำไล บั้นบังคม แหวน พระพุทธรูปที่ทำด้วยทองคำ เงิน นาก สำริด
เครื่องใช้ทองเหลือง ครกเหล็ก มีดพริ้ว ขวาน ลูกแห ลูกตะกั่ว เป็นต้น อันสินค้า
ประเภทนี้ จะมีแหล่งผลิตและแหล่งขายที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงและนอกกำแพงบริเวณฝั่งแม่น้ำ

“ . . . หมู่บ้านหนึ่งในย่านสัมพันธู์ ทำการหล่อเหล็ก เป็นครกสากเหล็กขาย และตั้ง
เตาตีมีดพริ้ว และรูปพรรณต่าง ๆ รับจ้างแลทำไว้อขาย . . . ”⁸¹ ส่วนในกำแพง เมือง

“ . . . ถนนย่านวังไชยมีช่างทำขันทองเหลืองใหญ่น้อย ย่านวัดกษี ทำพระพุทธรูปขาย
. . . ”⁸²

⁷⁹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 12 ภาคที่ 18, หน้า 313-317.

⁸⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร
ฉบับพระราชหัตถ์ เล่ม 2, หน้า 196.

⁸¹ ปรีดา ศรีชลาลัย, “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง,”
แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512): 56.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

สำหรับย่านหรือตลาดที่เป็นแหล่งขายจะอยู่ในที่เป็นแหล่งชุมนุมชน คือ ย่านถนน
ป่าเหล็ก ป่าไหม ป่าตะกั่ว แถบสะพานสีกัน สถานที่ดังกล่าวมาข้างต้นนี้จะขายเครื่องโลหะ
ที่เหมือนกันและแตกต่างกันบ้าง คือ ย่านป่าตะกั่ว ขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว ย่านป่าชั้นเงิน
ขายชั้นเงิน ผอบ ดับเงิน สายสร้อย ปิ่นปักผม ย่านป่าทอง ขายทองคำ นากเงิน แถบ
สะพานสีกันขายกำไลมือ ปิ่น แหวน เบ็นตัน ย่านป่าเหล็กขายมีด พร้า จอม เข็ม ตะปู
ย่านในไก่อัน เป็นย่านคนจีนขาย เครื่องทอง เหลือง

พ่อค้า

จะทำหน้าที่ที่สำคัญในตลาด ทั้งนี้เพราะ เป็นตัวที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายสินค้า
ออกไปยังถิ่นที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะการซื้อขายจะเป็นในลักษณะของการแลกเปลี่ยนของค่อสิ่งของ หรือ
สิ่งของกับเงินตราก็ตาม กลไกสำคัญนี้คือ พ่อค้า และพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในตลาดใน เมือง
พระนครหรืออยุธยา มีจำนวนมากมายหลากหลายชาติ ดังจะได้จัด เป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. พ่อค้าภายใน ที่ประกอบด้วยพ่อค้าชาวเมือง พ่อค้าหัวเมือง พ่อค้าต่างชาติ
ที่ตั้งรกรากอยู่ที่อยุธยา
2. พ่อค้าภายนอก หมายถึง พ่อค้าที่มาติดต่อค้าขายโดยมาทางทะเล ซึ่งได้แก่
ชาวตะวันตก และชาวเอเชียบางชาติ เช่น จีน ญี่ปุ่น ฮวา มลายู
3. พระคลังสินค้า อันเป็นหน่วยงานสำคัญของรัฐในการดำเนินการค้ากับต่างประเทศ
และ เป็นพ่อค้าผู้ส่งออกที่สำคัญ

บทบาทของพ่อค้าประเภทต่าง ๆ

1. พ่อค้าภายใน

พ่อค้าภายใน หมายถึง พ่อค้าที่ทำหน้าที่ค้าขายในตลาดที่อยู่ภายใน เมือง ทั้งในกำแพง
และนอกกำแพงเมือง ตลอดจนตามปากคลองท้องน้ำต่าง ๆ ได้แก่ พ่อค้าที่เป็นชาวเมือง
อยุธยา พ่อค้าพวกนี้ทำหน้าที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าติดต่อกับประชาชนโดยตรง สินค้าที่นำมา

ซื้อขายแลกเปลี่ยน เป็นพวก เครื่องอุปโภคและบริโภคที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นหลักมีมากมาย หลายชนิดตั้งแต่อาหารของสด อันได้แก่ ข้าว ปลา ผัก อาหารคาวหวาน ผลไม้นานาชนิด ส่วนเครื่องใช้ที่สำคัญ เช่น มิด พรำ จอบ เสียม ตะปุดะปิง ทรายเมียง ลูกแห่ เครื่องตะกั่ว หาน เขียนหมาก เสือตะนาว เสือแขก เครื่องสังฆภัณฑ์ สำหรับบวชนาค ตลอดจน เครื่องใช้ที่จัด เป็นของหุ่มเพ็ญ ได้แก่ พวกเครื่องทองรูปพรรณ ทองคำเปลว ทอง นาค เงิน ผ้าชนิดต่าง ๆ ทั้งชนิดดีชนิดเลวที่เป็นผลผลิตจากในประเทศและที่มาจากต่าง ประเทศที่มีวางขายมากมาย นอกจากนั้นห่อค้าพื้นเมือง เหล่านี้ที่อยู่ริมแม่น้ำสองฟากของ กรุงศรีอยุธยาถึงผลิตสิ่งขายของต่าง ๆ กัน เช่น สก๊ตน้ำมันงา น้ำมันลูกกระเบา น้ำมันสำโรง บ้างก็ปั้นหม้อขาย ทำกระเบื้อง ทำแม่พิมพ์ ทุบเทียน แปรรูปไม้สัก ทำฝ้ายบ้านขาย ห่อค้าภายใน เหล่านี้พวกหนึ่งน่าจะ เป็นไพร่ส่วย* ที่ไม่ต้องเข้าเวรรับราชการปีละ 6 เดือน ทุกคน แต่จะ เปลี่ยนไม่มา เข้ารับราชการโดยส่งส่วยมาแทนได้ เช่น ส่งส่วยข้าว เข้าฉางหลวง แทน หรือส่งส่วยไม้ฝางหรือไม้เนื้อหอม หรือดินประสิว หรือข้าง หนึ่งสัดด้ว งาข้าง หรือชำระ เป็นเงินสด ซึ่งการชำระเงินสดนี้จะทำในอัตราเดือนละ 2 บาท เพื่อรับการยกเว้นจากต้อง

*ไพร่ส่วย หมายถึง ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ คือ ไม่ต้องทำงานให้กับรัฐ การที่ไม่ต้องทำงานให้กับรัฐหมายถึง ไพร่ต้องมอบแรงงานของคนในฐานะที่เป็นพลเมือง การทำงานราชการนี้มีความหมายกว้างมากตั้งแต่ขุดคลอง งานซ่อมแซมก่อสร้าง ล้อมข้าง จับโจรผู้ร้าย ดังนั้น เมื่อไพร่ไม่ต้องทำราชการจึงต้องส่งส่วยให้เป็นการตอบแทน คำอธิบายนี้อ้างจาก นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการ เกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448) (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มัธยมศึกษาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 83.

เกณฑ์เข้า เดือน⁸³ ดังนั้น ราษฎรบางส่วนจึงน่าจะมิอาชีพ เป็นพ่อค้าที่ทำการค้าขาย เป็น พ่อค้าภายใน ทำการค้าปลีกกับประชาชนทั่วไป ดังปรากฏหลักฐาน "ราษฎรส่วนใหญ่ ทำการค้าขาย ลางครอบครัวค้าขายทางน้ำพร้อมภรรยาและบุตร ลงอยู่ในเรือลำใหญ่ เรียกกันตามภาษาชาวบ้านว่า Myrou และแทบไม่มีวันขึ้นบกเลย ลางครอบครัวอยู่ใน เมืองทำการค้าปลีกจากสินค้าที่ไปรับซื้อมา เมื่อเรือสินค้า เข้าเทียบท่าอยู่ในร้านของตน"⁸⁴ อีกพวกหนึ่งคือ พ่อค้าภายในที่เป็นชาวต่างชาติ ได้แก่ พ่อค้ามอญ พ่อค้าลาว พ่อค้าแขก (สำหรับพ่อค้าต่างชาติชาวจีนก็จัด เป็นพ่อค้าภายในต่างชาติด้วย)

อันชาวต่างชาติที่ได้เดินทาง เข้ามาค้าขาย ทางพระมหากษัตริย์อยุธยาถือว่า เป็นการ เข้ามา พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ดังนั้น พระองค์จึงทรงทะนุบำรุง เสมอหน้ากัน คือ จะพระราชทานที่ ให้ตั้งบ้าน เรือนและท่ามาหากินตามอริยาศัย เป็นชุมชนต่าง ๆ ในแต่ละชาติของตนไปแล้ว ให้หัวหน้าในชนชาตินั้นเอง เป็นนายอำเภอ มียศเป็นหมื่น เป็นขุนสำหรับดูแลว่ากล่าวกัน และควบคุมดูแลความสุข ความทุกข์ ของพวกตน เพื่อนำกิจสุขทุกข์ของตนขึ้นร้อง เรียนต่อรัฐบาล พวกมิได้ประกอบการค้าขายก็ให้ขึ้นอยู่ในกรมท่า จึงมีขุนนาง เชื้อชาติชนพวกต่างชาติ เป็นผู้ใหญ่ ดัง เช่นออกพระโชฎีก เป็นหัวหน้าจีน และออกพระจุฬา เป็นหัวหน้าแขก พวกมอญ ญี่ปุ่น ไพรคุเทศ แขกเทศ แขกจาม แขกมลายู ก็โปรดให้เป็นกองทหารอาสาขึ้นอยู่กับฝ่าย กลาโหม⁸⁵

⁸³ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. ไกมลบุตร, แปล., หน้า 418-419.

⁸⁴ มิโกลาส แชร်แวนส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักร สยาม สันต์ ท. ไกมลบุตร, แปล., หน้า 130.

⁸⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2514), หน้า 259-260.

ดังนั้น ในช่วงสมัยอยุธยาตอนกลางสืบเนื่องมาถึงปลายอยุธยา จากหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุแผนที่ที่ชาวต่างประเทศได้บันทึกและเขียนไว้ ได้แสดงให้เห็นถึงชุมชนชาวต่างชาติมากมายที่อาศัยอยู่ตามบริเวณนอกกำแพง เมืองแถบชานเมือง และในกำแพงเมืองที่ประกอบอาชีพค้าขาย ตั้งห้างร้านขายของอยู่ในตลาดบริเวณในกำแพงเมืองและนอกกำแพงเมืองมากมาย

2. พ่อค้าภายนอก

พ่อค้าภายนอก หมายถึง พวกชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาค้าขายในตลาดเมืองอยุธยา ส่วนใหญ่จะผ่านมาทางทะเล ได้แก่ พ่อค้าชาวเอเชีย ประกอบด้วย จีน อินเดีย เปอร์เซีย ญี่ปุ่น กัมพูชา ญวน (โคชินไชนา) ลาว จามปา หม่า ชวา มลายู และพ่อค้าชาวยุโรป ได้แก่ โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส เป็นต้น (รายละเอียดของพ่อค้าพวกนี้จะอธิบายรายละเอียดในบทที่ 3)

3. พระคลังสินค้า

มีบทบาทสำคัญนอกจากการเป็นคลังของรัฐ เพราะพระคลังจะทำหน้าที่ เช่นเดียวกับพ่อค้า โดยทำการขายสินค้าให้กับพ่อค้าพวกต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนทั่วไป ในขณะเดียวกันเมื่อพ่อค้าชาวต่างประเทศนำสินค้าเข้ามาขายในตลาดเมืองอยุธยา พระคลังมีหน้าที่ในการจัดซื้อในช่วงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ทรงผูกขาดการค้าสินค้าหลายรายการยิ่งทำให้พระคลังมีบทบาทโดดเด่นยิ่งขึ้น เพราะสินค้าที่พ่อค้านำมาขายนั้นจะต้องขายให้กับคลังสินค้าหรือให้พระคลังเลือกซื้อได้ก่อน ที่เหลือจึงนำไปจำหน่ายให้กับพ่อค้าพวกอื่น ๆ และประชาชนโดยทั่วไปได้ นอกจากนั้นแล้วพระคลังยังนำสินค้าที่ได้มาจากการเก็บส่งสาอากรแต่งเรือสำเภาท่องไปขายยังต่างประเทศ

ดังหลักฐานที่ปรากฏ คือ . . . มีเรือกำปั่นหลวง บรรทุกสินค้า เช่น ดีบุก งาช้าง ผ่าง ไปขายถึงเมืองจีน อินเดีย และประเทศอื่น ๆ แล้วรับซื้อสินค้าต่างประเทศ ที่ต้องการใช้ในประเทศ เช่น ผ้าลาย และถ้วยชาม นำไปจำหน่ายแก่ประชาชน"⁸⁶

กลไกของรัฐที่ควบคุมตลาด

เมื่อ เมืองพระนครหรืออยุธยา เป็นแหล่งค้าขายที่รุ่งเรืองและสำคัญ จนเป็นศูนย์กลาง ที่สินค้าหลายส่วนของโลกและทั่วเมืองภายในใกล้เคียง ทำให้ตลาดในเมืองพระนครแห่งนี้ เป็นที่รวมของสินค้าและพ่อค้าพวกต่าง ๆ มากมาย ดังนั้นเพื่อให้งบเกิดผลดีแก่รัฐในการที่จะ ได้ประโยชน์จากการค้าขาย รัฐจึงต้อง เอาธุระจัดการ เรื่องการค้าขายต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นนี้ จึงจัดตั้งหน่วยงานที่ดำเนินการในเรื่องดังกล่าวนี้ พระมหากษัตริย์ในฐานะของผู้นำจึงทรง แต่งตั้งข้าราชการให้ทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลให้เรียบร้อย ซึ่งเป็นการทำให้รัฐมีรายได้ เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง กลไกของรัฐที่จะจัดการคือ

1. พระคลังสินค้า

เป็นกลไกสำคัญ เพราะในหน่วยงานนี้จะมีขุนนางตั้งแต่ระดับสูงลงไปถึงระดับล่าง ที่จะทำหน้าที่รวบรวมช่วยสาอากร และ เป็นพ่อค้าคนกลางในการจำหน่ายสินค้าแต่งสำ เขาไป ค้าขายต่างประเทศ ตำแหน่งต่าง ๆ ดังปรากฏดังนี้

พระคลัง เสนาบดีพระคลัง หรือตามที่โปรตุเกสเรียก บาร์กะลอง "Barcalon" ทำหน้าที่ควบคุมการค้าภายในและภายนอก ตลอดจนควบคุมรายได้รายจ่าย ทั้งหมดภายในเขตราชธานี⁸⁷ ตามหัวเมืองต่าง ๆ จะมีตำแหน่ง "หลวงคลัง" ไปประจำอยู่

⁸⁶ วิชาสงฆ์ พงศนุตร, "พระคลังสินค้า," วารสาร เอกอภิมขไทย

8(1) (32-37 พ.ศ. 2520), หน้า 33.

⁸⁷ ลาอูแควร์, ราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท.โกมลนุตร, แปล, หน้า 411.

หัวเมือง ทำหน้าที่ส่งรายได้บางส่วนจากหัวเมือง เข้ามา เมืองหลวง⁸⁸ ตำแหน่งผู้บังคับบัญชากรมพระคลังสินค้า คือ ตำแหน่ง "พระยาศรีพิพัฒนราชโกษา"⁸⁹ ตำแหน่งนี้จากหลักฐานที่ปรากฏประมวลได้ว่า น่าจะมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ⁹⁰ เป็นตำแหน่งที่ทำหน้าที่ค้าขายให้กับพระมหากษัตริย์มาโดยตลอด มาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อการขยายตัวของการค้ากับพ่อค้าตะวันตก พระคลังในฐานะที่เป็นกลไกของรัฐทำหน้าที่เป็นตลาดหลวง จะทำการควบคุมการค้าทั้งภายในและภายนอก กับพ่อค้าที่มาติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า

เพื่อให้การค้า เป็นการค้า เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ในฐานะที่อยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าของฟากสมุทร 2 ซีก คือ ซีกตะวันออก จึงมีหน่วยงานที่รับมอบหมายคือ กรมท่าซ้าย ซึ่งมีพระไชยสุริยราชเศรษฐี เป็นหัวหน้าดำเนินการ ติดต่อค้าขายกับจีน เป็นหลัก ส่วนทางซีกฟากสมุทรตะวันตกนั้น มีพระจุฬาราชมนตรีเป็นหัวหน้าทำการค้ากับพ่อค้าแขกพวกต่าง ๆ ตลอดจนชาวตะวันตก

เมื่อ เป็นเช่นนี้ บทบาทของตลาด เมืองอยุธยา: ก่อนข้างจะถูกกำหนดให้อยู่ในระบบภายใต้กลไกของรัฐที่จะดำเนินการภายในพระราชอำนาจของกษัตริย์

⁸⁸ ชุตศรี นนทรี, "สุหนายกและสุทพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางด้านการเมืองการปกครองนับแต่รัชกาลสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 86.

⁸⁹ ประชุมพระตำรากรมราชพิธีเพื่อถือปณาสสมัยอยุธยาภาค 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510), หน้า 20.

⁹⁰ ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์, "การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับ เรื่องพระคลังสินค้า," หน้า 49.

2. กำนันตลาด เจ้าตลาด นายตลาด

เพื่อให้การซื้อขายในตลาด เป็นไปด้วยความมีระเบียบและบัง เกิดความ เรียบร้อย รัฐจึงต้องสร้างกลไก เข้าควบคุมการซื้อขาย จากหลักฐานที่ปรากฏผู้ควบคุมการค้าในตลาด คือ กำนันตลาด หรือ เจ้าตลาด⁹¹ จะทำหน้าที่คอย เก็บ "หัว เบี้ย" จากพ่อค้า-แม่ค้าที่นำสินค้าเข้ามาขาย ตลอดจนควบคุมการซื้อขายของต้องห้ามที่พระมหากษัตริย์ทรงผูกขาด นอกจากนั้นแล้วยังต้องคอยดูแลคนประพฤติดีในการปลอมแปลงตรา เงินพดด้วงออกมาใช้ ดังในกฎหมายลักษณะโจรมาตราที่ 1 ได้ระบุความผิดสำหรับผู้ทำเงิน ทองแดง เงิน พรวง เงินรวง ทองพรวง ทองแหง ทองอายุ และแกะตราปลอมตอกตราพดด้วง เทียมพิจารณา เป็นสงให้ตัดนิ้วมือ เสียอย่างให้กุมค้อนคิมได้ ส่วน เงินทองแดงนั้นให้นายไฟปลอม เสียส่วนตราอันปลอม นายไฟทำเสีย ถ้าผู้ใดสมรู้ให้ทำและรับมาซื้อ-ขาย ท่านให้เอา สักกอกและขึ้นชาหยั่งทวนด้วยลวดหนึ่ง 50 ที⁹²

อนึ่ง ถ้าเกิดมีพ่อค้าคิดค้ากำไรเกินควร กล่าวคือ ซื้อสิ่งของมาถูกแล้วนำมาขายแพง เกินกว่าราคาที่กำหนด จะถูกทำโทษ เพราะถือว่าเป็นผิดพระราชอาญาจักรจะมีโทษจำคุก 3 วัน และเอาไปประจานรอบตลาดแล้วให้ทวนด้วยไม้หวาย 25 ที กำนันตลาดจะต้องคอย กำชับและตรวจส่องดูแล ถ้าปฏิบัติบกพร่องจะถูกลงโทษ หรือการซื้อขายสินค้าต้องห้าม ถ้าหาก ถูกค้าในตลาดนำไปขายต่างแดนได้ กำนันตลาดก็จะต้องถูกลงโทษโดยถูกทวนด้วยไม้หวาย 15 ที จำใส่ชื่อ 3 วัน และนำไปประจานนอกตลาด⁹³

⁹¹ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, พระอัยการตำแหน่งนา พลเรือน (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 141.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 468.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 468.

จากการที่กฎหมายได้กำหนดบทลงโทษไว้อย่างรุนแรงต่อผู้ที่กระทำความผิดทั้งคนที่
เป็นกลไกของรัฐและพวกพ่อค้า น่าจะ เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรง เข้าามี
บทบาทในการควบคุมการค้าภายใน และในการออกกฎหมายนี้ เป็น เสมือนหนึ่งที่กำหนดให้
การค้าภายในต้องมาค้าขายกันในตลาด ซึ่งสองส่วนนี้มีความสำคัญกับตลาด และผลที่สะท้อน
กลับ เข้ารัฐทำให้ร่ำรวย เพิ่มมากขึ้น

3. นายด่าน นายขนอน

ตำแหน่ง เหล่านี้ก็ เป็นกลไกของรัฐ เช่น เดียวกันคือ จะ เป็นหน่วยงานที่ เก็บภาษีตาม
บริเวทท้องน้ำ หรือปากคลองที่สำคัญ การมีด่านขนอนดูแลนับ เป็นการจักระบบผู้รับผิดชอบของรัฐ
โดยจะให้ขุนด่านหมื่นขนอนร่วมกับไพร่อีก 20 นาย คอยดูแล เดือนหนึ่ง ให้ผลัด เปลี่ยน เหวกัน
เวลา 15 วัน⁹⁴ เพื่อสำรวจตรวจตราของต้องห้ามและ เก็บภาษีอากร ด่านที่มีความสำคัญ
ได้แก่ ด่านที่ตั้งอยู่บริเวทลำน้ำรอบกรุงที่เป็นทาง เข้าพระนครที่สำคัญ 4 ทิศ คือ ทิศตะวันออก
ตั้งด่านที่ตำบลบ้านขาว เม่า ซึ่งเป็นบริเวทที่คอยควบคุม เก็บอากรขนอนจากพ่อค้าแม่ค้าที่มาตาม
ลำน้ำป่าสัก ทิศตะวันตกตั้งด่านอยู่ที่ตำบลปากคู คอยควบคุมดูแลสินค้าที่พ่อค้าจะนำ เข้ามาทาง
ลำแม่น้ำน้อย ทิศเหนือตั้งด่านอยู่ที่บ้านบางหลวง ควบคุมดูแลพวกที่นำสินค้าที่มาจากทางลำน้ำ
เจ้าพระยา และทางทิศใต้อยู่ที่บางตะนาวศรี เป็นด่านขนอนที่สำคัญเป็นขนอนหลวงใหญ่ที่คอย
ดูแล เรือสินค้าของชาวต่างประเทศ ไท้ทะเล เข้ามาทางอ่าวไทย แล้วแล่น เรือทวนลำน้ำเจ้าพระยา
ขึ้นมาถึง เมืองพระนครหรืออยุธยา

นอกจากด่านสำคัญดังกล่าวข้างต้นแล้ว ตามปากคลองท้องน้ำอื่น ๆ และหนทางบก
ที่สำคัญก็จะมีนายด่านนายขนอนคอยควบคุมดูแล เช่นที่บ้านศาลาเกวียนริมแม่น้ำป่าสักทางด้าน
เหนือ⁹⁵ เป็นต้น

⁹⁴ ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง,"
แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม 2512) : 53.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

การรักษาความปลอดภัยในตลาด

เพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่พ่อค้าที่จะนำของเข้ามาขายในตลาดว่า จะยังเกิดความปลอดภัย ดังนั้น รัฐจึงพยายามสร้าง เสถียรภาพให้พ่อค้าได้ เห็นความปลอดภัยจริง ๆ เพื่อเป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงให้สิทธิและความปลอดภัยในการซื้อขายทุกอย่าง กฎหมายลักษณะโจร ดังข้อความต่อไปนี้ "การที่มีโจรไปลักของ เขามา แล้วนำมาขายในตลาดแล้ว มีผู้ซื้อไว้โดยมิรู้ว่า เป็นของโจร ต่อมาเจ้าของ เดิมมาพบ ให้ผู้ที่ซื้อมาพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตน ถ้าชนะให้เสียแต่สินอันซื้อนั้นให้ เจ้าของ เพราะหากำนั้นมิได้ ให้ทำผู้ขายนั้นจงหมแล้วเอาไปให้ตุลาการพิจารณาของนั้นให้คืน"⁹⁶ ทั้งนี้ เพราะมีการซื้อขายกันในตลาดจึงได้รับความคุ้มครอง เดิมที่

อีกอย่างหนึ่งในการรักษาความปลอดภัยความ เรียบร้อยในตลาด มีกฎหมายคอย ครอบครอง คือ "ถ้านครบาลคุมนักโทษให้ไปขของกินในตลาด ถ้าแม่ค้าไม่ให้แล้ว นักโทษแย้ง ถือว่านครบาลไม่ระมัดระวังทำให้แม่ค้าบัง เกิดความเสียหายในฐานะที่เกิดขึ้นในตลาดรัฐจะให้ความคุ้มครอง ดังนั้นนครบาลจะถูกทบทวนด้วยหยาและนักโทษจะถูกทวนด้วยลวดหนึ่ง"⁹⁷

⁹⁶ ขุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย (กรุงเทพมหานคร: บำรุงสาส์น, 2526), หน้า 84 และ "พระไอยการลักษณะโจร," กฎหมายตราสามดวง มาตรา 111 (กรมศิลปากร), หน้า 458.

⁹⁷ ขุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย, หน้า 87-88.